

Український незалежний центр
політичних досліджень
(УНЦПД)

Ідеологічне позиціонування ПОЛІТИЧНИХ партій в Україні

Київ
Агентство «Україна»
2013

УНЦПД висловлює вдячність Національному фонду демократії (США) за партнерство і сприяння у реалізації програм з розвитку демократії, у тому числі цієї публікації. Думки, висловлені у цьому дослідженні, є авторськими і не обов'язково відображають погляди Національного фонду демократії.

Це видання підготовлено українською мовою в друкованому й електронному варіантах і представлено на сайті УНЦПД за адресою www.ucipr.org.ua. УНЦПД дозволяє поширювати тексти з посиланням на джерело.

I-29 Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : С. Г. Конончук, О. А. Ярош. – К. : Агентство «Україна», 2013. – 52 с.
ISBN 978-966-2157-94-9

Ідея про деідеологізацію сучасної партійної політики і поточна криза «ідеологічних партій» вимагають подальшого переосмислення. Потрібно змінити існуючі підходи до розуміння ідеологічних смислів і способів їх представлення в політичних процесах. Дослідження засноване на кількісному аналізі змісту виборчих програм політичних партій, розробленому *Manifesto Research Group*, що дозволяє визначити особливості ідеологічних позицій українських політичних партій.

Сьогодні спостерігаються зростаючий попит електорату на «ідеологічно позиціоновані» партії і посилення ролі ідеологічного фактора в політичних процесах в Україні. Результати дослідження демонструють, що внаслідок виборів до Верховної Ради України 2012 року партійна система України набула ознак «поляризованого плюралізму», де крайніми «екстремумами» виступають лівоконсервативна (Комуністична партія України) та праволіберальна партії («УДАР Віталія Кличка»).

Пропонована праця є продовженням досліджень УНЦПД у сфері політичних ідеологій та розвиває ідеї, викладені у виданні УНЦПД «Партійна система України: ідеологічний вимір» (К., 2010 рік), яке присвячено ідеологічному розвитку партій в Україні у період від здобуття незалежності у 1991 році до 2010 року.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться проблемами розвитку політичних інститутів і процесів в Україні.

Ideological Positioning of Political Parties in Ukraine

The notion of de-ideologization of the contemporary party politics and the current crisis of «ideological parties» require further reinterpretation. We have to modify existing approaches to understanding of the ideological meanings and to the modes of their presence within the political processes. The research is based on the quantitative content analyses of parties' election programs, elaborated by the Manifesto Research Group. This will allow us to clarify the peculiarities of the Ukrainian political parties' ideological positions.

Today we observe the growing popular demand for «ideologically positioned» parties and the increasing significance of ideology in the political processes in Ukraine. The project's results indicate that, as a consequence of parliamentary elections in 2012, Ukrainian party system has moved toward the model of «polarized pluralism» which «extremes» are constituted by the «left conservative» (Communist Party of Ukraine, CPU) and «right liberal» (UDAR-«Punch» (stands for the Ukrainian Democratic Alliance for Reforms) of Vitaliy Klitschko).

The proposed study is a continuation of research in the field of political ideology conducted by the UCIPR and develops the ideas previously outlined in the UCIPR's publication: «Ukraine's party system: the ideological dimension» (Kyiv, 2010), which is dedicated to the ideological development of political parties in Ukraine since the time of independence in 1991 to 2010.

The present publication is intended for anyone interested in the processes of development of the political institutions and processes in Ukraine.

Зміст

Вступ.....	4
1. Ідеологічне позиціонування та програмні засади діяльності партій: методологічні аспекти аналізу	6
1.1. Ідеології та інституційні трансформації політичних партій у сучасних демократіях. Чи зникли ідеології?.....	6
1.2. Методологічні засади аналізу партійних ідеологій	11
1.3. Основні вектори партійних ідеологій.....	13
2. Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні	19
2.1. Ідеологічний фактор партійної системи України	19
2.2. Ідеологічна еволюція політичних партій в Україні	21
2.2.1. Партія регіонів.....	21
2.2.2. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	27
2.2.3. «УДАР Віталія Кличка»	31
2.2.4. Комуністична партія України (КПУ)	35
2.2.5. Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	40
2.2.6. «Фронт змін»	44
2.3. Ідеологічний спектр провідних політичних партій України.....	46
Висновки	49
Література	51

Вступ

Ідеологія як засіб обґрунтування партіями своєї політичної ідентичності є предметом уваги не тільки дослідників партій, а й усіх, хто цікавиться політикою чи професійно пов'язаний з нею. Така зацікавленість часто дає підстави для висновку про відсутність ідеологій у сучасних українських партій, оскільки їх практичні дії не відповідають декларованим цінностям і пріоритетам, а в деяких випадках кардинально відрізняються від них. Як приклад наводиться Комуністична партія України, ідеологічні установки якої та самопрезентація як виразника інтересів «трудового народу» суперечать характеру дій партії та способу життя її лідерів.

Тим не менш, як засвідчує запропоноване дослідження, наявність такої суперечності пов'язана з ідеологічною складовою в КПУ. Кожна партія, діяльність якої є важливою для української політики, має свою ідеологію. У політичному полі ідеологія є важливим маркером ідентичності партій. Результати виборів до парламенту 2012 року демонструють, що саме сильне ідеологічне позиціонування відіграло значну роль в успіху так званих «нових» партій – ВО «Свобода» та «УДАР» Віталія Кличка¹ (хоча говорити про першу з них як про «нову» некоректно: партія діє з 2004 року, а свою інституційну основу та ідеологічну ідентичність частково виводить від Соціал-національної партії України та українського національно-визвольного руху першої половини ХХ століття).

Інше питання – наскільки вирішальною є роль ідеологій як для самих партій, так і для їхніх прихильників порівняно з іншими аспектами діяльності: фінансовими, організаційними, політичними, соціальними тощо.

У пошуках засобів оцінки партійних ідеологій ми відмовилися від методики механічного співставлення змісту програм та дій партії. Оцінювання ідеологічного зрізу партійного позиціонування з точки зору відповідності практичної діяльності партії проголошеним цілям є певною мірою доцільним у тих випадках, коли в політичній системі щонайменше має місце однопартійний уряд, який співпадає з парламентською більшістю (з 2010 року в Україні це «президент – парламент»). Зазначений підхід незастосовний до партій меншості, зокрема за наявності таких факторів, коли, наприклад, уряд створюється на коаліційній основі або має технічний характер. За цих умов жодна із партій не може повністю втілювати свої плани в реальну політику. Реальна політика завжди буде відокремленою від програм і певною мірою відрізнятиметься від їх змісту, тому під час виборів важливо

¹ У цьому дослідженні ми розрізняємо такі характеристики, як «ідеологічна артикуляція» та «ідеологічне позиціонування», про що йтиметься далі. Ідеологічно слабо або помірковано артикульована партія може бути чітко позиціонованою.

оцінювати не тільки зміст програм чи виступів лідерів, не лише характер внутрішньої діяльності партії, а й ступінь відкритості партії, її готовності комунікувати з групами, на які вона опирається, і гнучко реагувати на їхні запити.

Для оцінки ідеологічного виміру партійної діяльності ми обрали метод, розроблений міжнародним проектом Manifesto Research Group (MRG), що застосовується до виборчих програм політичних партій. Модифікувавши його (включивши до бази аналізу не тільки виборчі, а й партійні програми), змінивши перелік категорії аналізу та додавши новий вектор «ліберальна–консервативна», ми з'ясували партійні преференції у різних галузях політики, зокрема у сфері демократичного розвитку, економіки, у системі державного управління, в соціальній сфері та інших.

Набір даних дозволяє дослідити зміст партійних ідеологій на основі шкали «сильна – слабка артикуляція» та шкали «сильне – слабке позиціонування». Іншими словами, виявляється загальний ступінь насиченості виборчих і партійних програм ідеологічними змістами і визначається те, яким саме з-поміж них надається перевага, що дозволяє оцінити ідеологічну ідентичність партії.

Послідовне застосування цього методу в часі також дає можливість простежити еволюцію ідеологій партій, хоча можна гіпотетично припустити, що вони є відносно сталими символічними структурами і швидко не змінюються. Ця гіпотеза базується на оцінці частоти і характеру зміни програм партій, яка показує, що такі перетворення відбуваються нечасто. Будь-яка зміна ідеології потребує від партії застосування великого набору комунікацій для обґрунтування такої зміни. А в українській ситуації партії зникають раніше, ніж встигають зреагувати на мінливий світ довкола них.

Пропоноване дослідження виконане за сприяння Національного фонду демократії (США).

1. Ідеологічне позиціонування та програмні засади діяльності партій: методологічні аспекти аналізу

1.1. Ідеології та інституційні трансформації політичних партій у сучасних демократіях. Чи зникли ідеології?

Говорячи про сучасні західні демократії, слід зважати на те, що в політичному сенсі їхній зміст є результатом еволюції партій та становлення партійних систем протягом останніх двох століть. Вага політичних партій у суспільстві та системі ухвалення політичних рішень значною мірою залежить від культурно-історичного і політичного контексту в певній країні, тому можна спостерігати суттєві відмінності між функціонуванням партій, скажімо, у Великій Британії та, наприклад, Польщі. З плином часу ця різниця може бути більш явною у тих країнах, де основні інститути, які творять демократію, перебувають у стані більш-менш успішної трансформації.

Попри дедалі більшу роль та активність інститутів громадянського суспільства, які в сучасних демократіях (розвинених і тих, що розвиваються) все частіше заявляють про свою здатність впливати на творення змісту політики, основними інститутами, що репрезентують інтереси громадян у виборчому процесі, формуванні органів влади та реалізації політичного курсу, залишаються політичні партії.

У цьому зв'язку завжди актуальним є питання щодо ідеологічного зрізу діяльності партій та пошуку ними «ідей соціальної мотивації»² в мінливій ситуації.

Дослідники партій та партійних систем все частіше вказують на тенденцію діяльності політичних партій у сучасних демократіях, яку вони вважають спільною. Йдеться, по-перше, про зростаючу деідеологізацію політичних партій і, по-друге, про поступове «відмирання» політичних партій як колективних політичних суб'єктів. Як зазначають російські політологи, висновок про занепад партій як форми суспільно-політичної організації базується на екстраполяції деяких факторів, як-от: зниження чисельності

² Тарасов И. Н. Идеологическое перепутье Центрально-Восточной Европы / И. Н. Тарасов [Електронний документ]. – Режим доступу : http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/ideologicheskoe_pereputje_centralno-vostochnoj_jevropy_2008-12-27.htm. – 2008. – 28 грудня.

партій³, розмивання їх організаційної структури, пом'якшення статутних вимог, «полегшення» партійних програм, «театралізація і персоналізація політики»⁴.

Однак, говорячи про «деідеологізацію» партій, слід усвідомлювати характер і межі цього явища, що означає, насамперед, відмову від «тотальних» ідеологій, які містять «проект майбутнього», і характерне для епохи масових (або масово-бюрократичних) партій. Тому «деідеологізація» — це наслідок соціокультурних трансформацій у сучасних суспільствах та, своєю чергою, структурно-організаційних змін у політичних партіях.

Зазначені трансформації привели до формування партій нового типу, таких як «всеохопні» (Отто Кіркхаймер, 1966) та електорально-професійні (Анжело Панеб'янко, 1988), яким притаманні такі риси, як:

- зниження ролі індивідуального членства, апелювання не до прихильників, а безпосередньо до суспільних груп;
- зменшення ваги членських внесків у фінансовій базі партій;
- збільшення ролі лідерських груп та персоналізація політики;
- перехід партійного апарату до рук професійних менеджерів;
- зростання впливу груп інтересів на партійну політику;
- розмивання меж соціальної бази партій;
- зниження ролі ідеологічного фактору в розробці партійних стратегій і програм, тобто «ідеологічної артикуляції»⁵.

Останній фактор, власне, і становить предмет нашого аналізу — з'ясування формату та ролі ідеологічного виміру в діяльності політичних партій в Україні.

Серед дослідників цієї теми існує консенсус з приводу того, що одним з основних соціальних чинників, які зумовлюють структурну та ідейну еволюцію сучасних політичних партій, є зміна типу фрагментації суспільства. В умовах видозміни та перегляду ролі традиційних колективних суспільних суб'єктів індустріальної епохи («класів», «верств», «трудова колективів») не може не зазнавати змін суспільна основа «масових партій», і так само не може не переглядатися соціальний запит на політику, що заснована на масовій ідеології⁶.

³ Зауважимо, що в Росії зниження кількості партій зумовлено штучним чином через встановлення державою високих порогів створення та реєстрації (див. Федеральний закон РФ «Про політичні партії» від 21 червня 2001 року).

⁴ Див.: Левин І. Б. Партия и модернизация: российские варианты / И. Б. Левин // Полития. — 2000. — № 1. — С. 54. Цит. за: Коргунюк Ю. Г. Эволюция организационных форм политических партий и современная представительная демократия / Ю. Г. Коргунюк // Полития. — 2004. — № 1. — С. 27.

⁵ Див: Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems // Political Parties and Political Development. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966; Panebianco A. Political Parties: Organization and Power. — Cambridge: Cambridge University Press, 1988. Слід зазначити, що дослідники вважають класифікацію Панеб'янко більш адекватною сучасним процесам партійних трансформацій, натомість теорія Кіркхаймера релевантна, насамперед, для опису процесів, що відбувалися в європейських соціал-демократичних партіях у 1960-1970 роках.

⁶ Schwarzmantel J. Ideology and Politics. — L.: Sage, 2008. — P. 16.

У цьому аспекті можна стверджувати про зменшення ролі ідеології як мобілізуючого чинника політичної активності суспільних груп. Громадяни у розвинених демократичних суспільствах щоразу менш активно беруть участь у політичних рухах, що ґрунтуються на альтернативних моделях суспільства та «ідеологічній політиці». Разом із тим, сьогодні ми є свідками так званої «четвертої хвилі демократизації». Це поняття ще не концептуалізовано, однак ним прийнято позначати процеси активної політичної участі громадян у низці країн Близького Сходу. Причому така активність зумовлюється та супроводжується силами, що будують свою діяльність на ідеології політичного ісламу. Проте, як було зазначено вище, для розвинених країн і тих держав, що залучені до «третьої хвилі демократизації», характерною ознакою політичного життя є його деідеологізація у сенсі ослаблення мобілізуючої ролі масових ідеологій.

Отже, є підстави констатувати, що попередній етап політики, заснованої на масовій ідеології, поступився місцем більш плинним формам політичного життя. Формально ця ситуація відповідає мейнстриму західної демократії. Можна також стверджувати, що деідеологізована політика є лише фрагментом загальної картини, де, на думку деяких дослідників, домінують ліберальні цінності. За порівнянням Джона Шварцмантеля, лібералізм — це будинок з багатьма кімнатами, тобто ідеологія з багатьма варіаціями. «Лібералізм <...> дійсно є панівною ідеологією. Його фундаментальні ідеї, а саме прав особистості, індивідуального вибору, обмеження влади держави і важелів ринку, розглядаються як ключові і майже незворотні елементи легітимної політичної системи. Це твердження справедливе для громадян сучасної ліберально-демократичної системи, в Європі, Північній і великій частині Південної Америки, Японії та Австралії», — пише вчений⁷.

В умовах ліберально-демократичних систем гіпотетично може існувати широкий діапазон політичних ідей. Вони можуть бути предметом дискусій у суспільстві та політикумі, проте вимір реальної політики завжди обмежений ліберальною парадигмою, яка виконує рамково-регульовну функцію у політичних дебатах, виступає свого роду «фільтром» деструктивних не-системних ідей — правого радикалізму, націонал-соціалізму, релігійного фундаменталізму.

Ідеологічне поле сучасних західних демократій характеризується взаємодією лібералізму як домінуючої ідеологічної парадигми, елементів традиційних політичних ідеологій (соціал-демократії, християнської демократії, консерватизму, соціалізму) і нових постматеріальних «ідеологій», зокрема екологізму, фемінізму, мультикультуралізму⁸. Ці нові ідеологічні форми не претендують на повне заміщення традиційних ідеологій. Останні ж потребують цієї нової ідеологічної хвилі, завдяки абсорбції або критиці якої вони

⁷ *Schwarzmantel J. Ideology and Politics.* — L.: Sage, 2008. — P. 50.

⁸ *Там само.* — С. 111-131.

мають змогу оновитися⁹. Розуміти це можна власне як процес, маючи на увазі динаміку змін, а не статичність світу і «картини світу».

Таким чином, сьогодні слід говорити не так про конкуренцію між традиційними ідеологіями, розташованими в межах спектра «ліві – праві», «ліберали – консерватори», як про процеси, за яких більш обмежені і локальні ідеології створюють форми політичного дискурсу, відповідні собі, і визначають нові пріоритети партійної політики.

У пострадянському політичному просторі, за винятком країн Балтії, склалася дещо інша ситуація. В умовах, коли «третя хвиля демократизації» не привела до визнання ліберальних цінностей як засадничих та до формування демократичних режимів, побудованих на засадах ліберальної ідеології, та на просторах колишнього СРСР сформувалися напівавторитарні та авторитарні режими, процес ідеологічних трансформацій розвивався іншим шляхом. Його характерними ознаками є загальне зниження ролі ідеології для партійної політики та домінування політичного популізму.

Зокрема, як було показано у дослідженні УНЦПД, дворічної давнини¹⁰, у політичному житті України першої половини 1990-х років домінували партії сильної ідеологічної артикуляції. Однак у парламентському циклі 2007-2010 років лише три з десяти сучасних українських партій, які можна було вважати релевантними, демонстрували у своєму політичному позиціонуванні сильну ідеологічну складову (переважно консервативну та ліву). Так, запропонований нами для оцінки рівня артикуляції *індекс ідеологічної артикуляції* (тобто співвідношення показників ідеологічно-ціннісного змісту і декларативності політичних програм), взятий у проміжку між 0 та 1, Комуністичної партії України становив 0,85, у «Свободи» (хоча не була парламентською партією, однак на той час демонструвала ріст присутності у політичному середовищі) – 0,48 і «За Україну!» – 0,43. Відносно сильними були «Наша Україна» (0,37) та Блок Юлії Тимошенко (0,34). Ще п'ять партій мали незначні показники: «Єдиний центр» – 0,2, «Фронт змін» – 0,18, «Сильна Україна» – 0,10, Партія регіонів – 0,26 та Народна партія – 0,13¹¹. Наразі в українському політичному дискурсі рідко відбуваються дебати щодо ціннісної домінанти у суспільстві. Сприйняття сучасної партійної політики в Україні, як «деідеологізованої», на нашу думку, можна пояснити тим, що сильно ідеологічно артикульовані національно-демократичні сили фактично двічі (у 1990-і та у 2004-2010 роках) поступилися в політичній боротьбі представникам колишньої партгоспноменклатури та новопосталих «груп інтересів», що через зневіру до носіїв ідейно навантажених гасел призвело до фактичної зневіри громадян до самих цих гасел.

⁹ *Schwarzmantel J. Ideology and Politics.* – L.: Sage, 2008. – P. 171.

¹⁰ *Конончук С. Г. Партійна система України: ідеологічний вимір / С. Г. Конончук, О. А. Ярош ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010.*

¹¹ *Там само.* – С. 63.

Разом із тим, ідеологічна складова партійної політики не зникла. Вона видозмінилася і «розчинилася» у програмах партій, виборчих програмах та дискурсі партійних лідерів. Тому для її виявлення необхідно застосовувати спеціальні методи дослідження, зокрема контент-аналізу та аналізу дискурсу.

У зв'язку з цим може виникнути питання, чи доцільно досліджувати ідеологічну складову партійної політики, якщо вона настільки «прихована» у текстах та дискурсах, що навряд чи є усвідомлюваною прихильниками партій та електоратом? Чи варта вона уваги, якщо, за поширеним твердженням, втратила мобілізаційну потужність, а основна мотивація політичного вибору пов'язана з симпатіями та (або) антипатіями до лідерів? Наприклад, саме ставлення до лідерів стало основою для голосування на виборах до парламенту України у 2007 році. Опитані прихильники Блоку Юлії Тимошенко (73,4%), Партії регіонів (57,3%), Комуністичної партії України (46,5%), Блоку Литвина (63,1%), Блоку «Наша Україна-Народна самооборона» (61,5%) вказали на лідера політичної сили як привід для здійснення вибору, і, хоча мотиваційна структура була складною та, як зазначають соціологи, «конфліктною», та хоч би який відсоток вона мала у структурі мотивацій, тим не менш, для кожної групи респондентів вона стала визначальною.

Однак, хоча українські виборці переважно голосують за лідерів, ідеологічна складова значною мірою зумовлює політичну ідентичність партій. Ідеології, позбувшись доктринального характеру, все ж функціонують як «артикульовані концепти» і не лише слугують підґрунтям і ресурсом для політичного дискурсу партійних еліт, а й поруч з іншими складовими партійної політики (такими, наприклад, як організаційна, фінансова, агітаційна, кадрова) забезпечують тяглість і стабільність самих партій. Тому й змагання між різними ідеологіями, так чи інакше вираженими в програмах політичних партій, становить невід'ємний елемент ефективної демократії. В рамках такого змагання відбуваються дебати, обговорення і триває політична боротьба між конкуруючими поглядами стосовно організації суспільства і засобів, якими це бачення може бути реалізовано. Без ідеологічної конкуренції політичне життя має шанси перетворитися на технічну дискусію з приводу оптимізації системи управління інститутами і процесами.

Крім того, з'ясування ідеологічного підґрунтя партійних пропозицій дозволяє з урахуванням стану політичного ринку оцінити не тільки перспективи партійного будівництва і партійної політики, можливих блокувань та коаліцій, а й передбачити стабільність/нестабільність державного курсу.

1.2. Методологічні засади аналізу партійних ідеологій

Соціогуманітарне знання сповнене різноманітних інтерпретацій поняття «ідеологія», яке досі представляє інтерес, попри поширене твердження щодо відсутності ідеологій та деідеологізації. Ідеологія – це одна з найбільш контрверсійних категорій. Вона, як і самі ідеологічні феномени, є предметом досліджень у політології, соціології, культурології, теорії літератури, антропології. Кожна з цих дисциплін оперує власним визначенням ідеології, що підкреслює її функціональний аспект, який відповідає предмету та сфері тієї чи іншої дисципліни¹². Тому можна сказати, що ці визначення не суперечать одне одному, а розглядають ідеологію з різних поглядів, з яких складається «хімерна» і багатогранна мозаїка ідеологічних форм і самого поняття ідеології.

У нашому дослідженні ми користуватимемося підходами до розуміння ідеології, сформованими у сфері політичної науки, однак зауважимо, що навіть у цій одній галузі знань досі триває жвавий процес виявлення змісту ідеологій як виміру політичного процесу, понять «ідеологія» та «ідеологічність», «державна ідеологія», «партійна ідеологія», «політична ідеологія» тощо.

У колективній монографії «Категорії політичної науки» за редакцією Андрія Мельвіля про роль ідеології зазначається таке: «Для прикладного політичного аналізу ідеологія – це орієнтована на певну дію система пов'язаних ідей. Акцент у вивченні ідеології робиться на її практичній участі у формуванні громадської думки і політичних уподобань»¹³. Автори цієї фундаментальної праці також намагаються розрізнити політичну ідеологію та ідеологію, акцентуючи на останній як такій, що спрямована на діяльність: політична ідеологія, стверджують вони, порівняно із загальним розумінням ідеології, більшою мірою орієнтована на практичну політичну дію¹⁴. Тобто ідеологія запроваджується як певний наратив у діяльність саме через політичну дію.

Американський політолог Девід Істон визначає політичну ідеологію не в її діяльнісному аспекті, а як артикульовану сукупність ідеалів, цілей і завдань, які допомагають членам політичної системи інтерпретувати минуле і розуміти сучасне; також вона пропонує образ майбутнього¹⁵.

¹² Винятком є спроба інтердисциплінарного дослідження ідеології, зокрема робота Т. Ван Дійка (*Teun A. van Dijk. Ideology: A Multidisciplinary Approach.* – L.: Sage Publications, 1998), проте ця праця зосереджена переважно на питаннях, пов'язаних із семіотикою, соціальною епістемологією та критичною теорією.

¹³ Категории политической науки / ред. А. Ю. Мельвиль. – М. : МГИМО, 2002. – С. 521.

¹⁴ Там само. – С. 532.

¹⁵ Там само.

Джон Шварцмантель бачить у політичній ідеології єдність ціннісно-нормативного і діяльнісного, визначаючи її як «сукупність нормативних ідей, що формують ідеал, з метою здобуття масової підтримки для цих ідей, та агітацію на їхню користь»¹⁶, а Роберт Маківер розглядає політичні ідеології як системи політичних, економічних і соціальних цінностей та ідей, що слугують основою для постановки цілей, які, у свою чергу, становлять ядро політичних програм¹⁷. Запропоноване Маківером визначення вважаємо таким, що найбільше відповідає нашому аналізу, оскільки ілюструє зв'язок між ідеологією і партійним програмуванням, однак, на нашу думку, це воно потребує уточнення з огляду на значення ідеології для політичної ідентичності партій.

Ми використовуємо термін «партійна ідеологія» у сенсі, наданому йому голландськими політологами Петером Мейером і Касом Мудде, які влучно зазначили, що партійна ідеологія є системою поглядів, які становлять ідентичність партії і більше стосуються того, чим партії є, ніж того, що вони роблять¹⁸. Таке розуміння партійних ідеологій дозволяє по-новому поглянути на українську дискусію з приводу того, чи є ідеологія, наприклад, у сучасній Комуністичній партії України. У цьому контексті питання можна сформулювати так: чи ідеологія наявна в ній (у партії) чи в неї (чи партія користується ідеологією)? У кожному разі ідеологія покликана слугувати легітиматії претензій партії на політичне панування.

З урахуванням наведеного пропонуємо таке визначення: *партійна ідеологія – це артикульовані (виражені) ідеї, що слугують основою для постановки політичних цілей (які становлять ядро партійних програм), сприяють залученню суспільної підтримки для цих політичних цілей та нарівні з іншими факторами забезпечують тяглість і стабільність політичних партій.*

Артикуляція ідей та обґрунтування того, чому ця партія заслуговує на підтримку та довіру, може бути виражена більшою чи меншою мірою. Залежно від цього можна говорити про сильну чи слабку артикуляцію.

Мейер і Муде підкреслюють, що точне визначення характеру партійних ідеологій є доволі складним завданням¹⁹. Вони пропонують визначати ідеологічну приналежність партій, зважаючи на такі критерії: походження партії, внутрішні коаліції та зовнішні зв'язки, позиції партій та їхня політика²⁰.

Розглядаючи такий підхід до аналізу партійної ідеології як єдино можливий, тим не менш, зауважимо, що не всі з наведених вище категорій «працюють» в умовах демократій, які розвиваються, зокрема в Україні. Насампе-

¹⁶ Schwarzmantel J. Ideology. – P. 26.

¹⁷ Голосов Г. В. Сравнительная политология / Г. В. Голосов. – СПб : Летний сад, 2001. – С. 117.

¹⁸ Mair P., Mudde C. The party family and its study. Annual Reviews of Political Science, Volume 1, 1998. – P. 220.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 211.

ред, перешкодою для некритичного застосування такої оцінки слід вважати низький ступінь інституціоналізації партій в Україні. Крім того, природа партій в Україні доволі однорідна. Значна їх кількість має однакове (однотипне) походження: формується групами інтересів як «партійний проект», хоча можуть бути по-різному ідеологічно орієнтованими. Також часто нові партійні проекти, що утворюються на основі попередніх, мають значні програмні розходження зі своїми попередниками²¹, а міжнародні зв'язки українських партій не завжди ґрунтуються на ідеологічній близькості²².

Як зазначив американський політолог Мартін Селлінджер, для функціонування ідеології характерна «асиметричність»: одні й ті самі ідеї і засади можуть входити до складу різних ідеологій, висуватися різними політичними силами і обслуговувати їхні інтереси, виконуючи різноманітні соціальні функції²³. Це твердження також є справедливим щодо сучасних партійних ідеологій, особливо в контексті партій із слабкою ідеологічною артикуляцією.

Сучасні партійні ідеології являють собою своєрідний «меланж», в якому поєднано ідеї, норми та цінності, характерні для різних політичних ідеологій. Водночас кожна з партійних ідеологій містить домінуючу, у виявленні, реконструкції якої полягає завдання аналітика. Та попри те, що в ідеології кожної з партій можна виявити не тільки набір різних ідей, а й набір різноспрямованих логічно суперечливих ідей, основними доміноантами ідеологічного позиціонування політичних партій залишаються «ліві/праві», «лібералізм/консерватизм». Ці ідеологічні «екстремуми» зберігають актуальність, проте їх зміст потребує уточнення з огляду на завдання нашого дослідження і характер сучасних партійних ідеологій.

Представлена нижче типологія ідеологічних векторів являє собою «ідеальну модель» у веберівському розумінні, тобто сконструйовану дослідником для потреб аналізу. В основу розрізнення вектора «лівий/правий» покладено переважно соціально-економічні чинники, а в основу вектора «ліберальний/консервативний» – соціокультурні норми і цінності.

1.3. Основні вектори партійних ідеологій

Ліва складова партійної ідеології ґрунтується на засадах суспільної солідарності, обмеження або заперечення приватної власності, домінування державного сектору економіки, рівного доступу до суспільних благ, соціально орієнтованої економічної політики.

²¹ Особливо це явище притаманне для ситуацій «купівлі» партій та їх перереєстрації, часто зі зміною назви та змісту всіх статутних документів. Див.: Кармазіна М. С. Вам свічний заводик? А, може, партійку? / М. С. Кармазіна [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/10/19/6681831>. – 2011. – 11 жовтня.

²² Як приклад цього можна навести членство «лівої» Батьківщини у «правій» Європейській народній партії (ЄНП). Водночас, інший член ЄНП – Народний Рух України – ідеологічно відповідає ЄНП.

²³ Категории политической науки / ред. А. Ю. Мельвиль. – М. : МГИМО, 2002. – С. 528.

Права складова партійної ідеології спирається на засади недоторканності приватної власності, вільного ринку, розвитку підприємництва та зниження податкового навантаження, приватизації соціальної сфери, обмеження сфери адресатів соціальних послуг та їх мінімізації²⁴.

Ліберальна складова партійної ідеології ґрунтується на засадах пріоритету індивідуальних прав і свобод над колективними нормами та потребами, конкурентності, обмеження впливу держави, децентралізації і дерегуляції, посилення ролі громадянського суспільства.

Консервативна складова партійної ідеології ґрунтується на засадах пріоритету колективних норм та інститутів, культурних традицій та релігійних норм над індивідуальними правами, свободами та цінностями, етатизму, політичної централізації. Ми розглядаємо **націоналізм** як різновид консерватизму, що проголошує суверенітет нації, пріоритет національних традицій і культурних норм над універсальними.

Постматеріальний вимір партійної ідеології загалом непритаманний партійній політиці в Україні. Він має місце в суспільствах постіндустріального етапу розвитку, хоча й там не здатний виступати основою поляризації, а представлений радше як додатковий компонент до базових векторів.

Основним джерелом для реконструкції ідеологічної складової діяльності політичних партій для нас є партійні документи, насамперед партійні програми (платформи) та передвиборчі програми. Програми охоплюють певні положення та норми, які визначають межі політично можливого для тієї чи іншої політичної сили та її політичну ідентичність. На нашу думку, саме аналіз партійних програм, хоча вони не завжди цілковито реалізовані в політиці партій, може дати нам більш адекватні дані у ширшій перспективі. Виступи лідерів хоча і є більш релевантними для аналізу «реальної політики», тим не менш, часто переслідують практичні цілі, і адресовані переважно конкретним ситуаціям, що мають перехідний характер.

У сучасній політології існують декілька підходів до виявлення та аналізу партійних ідеологій.

Одним із таких методів є експертне опитування, коли експертам ставиться завдання оцінити ідеологічні преференції тієї чи іншої політичної партії²⁵. Цей метод широко використовується у компаративних дослідженнях, предметом яких є партійні системи у різних країнах, та значною мірою спирається на суб'єктивний фактор і, на нашу думку, не є достатнім як основний для аналізу партійних ідеологій.

²⁴ Це означає, що «праві» партії виступатимуть за скорочення соціальних програм, зменшення їх обсягу до базового рівня, перехід до адресної соціальної допомоги, перехід від солідарної пенсійної системи до накопичувальної.

²⁵ Ware A. Political Parties and Party Systems. Oxford: Oxford Univ. Press, 1996. – P. 27-43.

Активно використовуються методи текстового дослідження, зокрема контент-аналізу. Він лежить в основі методу, розробленого міжнародним проектом дослідження виборчих програм партій Manifesto Research Group (MRG). Метод було започатковано британським дослідником Девідом Робертсоном та застосовано до аналізу еволюції виборчих програм британських політичних партій²⁶. У 1979 році було створено MRG у складі Європейського консорціуму політичних досліджень (ЕСРР) під керівництвом Яна Баджа²⁷. Відтоді в рамках проекту здійснювався порівняльний аналіз виборчих програм політичних партій в країнах Західної Європи, пізніше – ЄС, Центральної, Південної та Східної Європи.

Однією з переваг цього підходу є зменшення суб'єктивного фактора в оцінці ідеологічних орієнтацій політичних партій. Також позитивним моментом слід вважати той факт, що предметом дослідження є еволюція партійних програм протягом певного часу, а це, своєю чергою, дозволяє вивчити довготермінові або сталі ідеологічні предиспозиції²⁸.

Контент-аналіз виборчих програм або «просторовий аналіз» (spatial analysis), розроблений експертами проекту, ґрунтується на виділенні категорій, що відображають партійні преференції у різних сферах політики, зокрема державного управління, економіки, соціальної сфери та інших.

Сьогодні дослідники MRG користуються схемою, що враховує 54 або 56 категорій у 7 політичних сферах²⁹. Аналіз ідеологічних передиспозицій здійснюється через віднесення положень політичних програм до однієї з цих категорій, які належать до політичних сфер: міжнародні відносини, свобода і демократія, уряд, економіка, добробут і якість життя, структура суспільства, соціальні групи. Кожна така область охоплює різну кількість категорій – від чотирьох до чотирнадцяти. Деякі з них допускають позитивне або негативне трактування.

Спираючись на цей підхід, Мішель Лавер та Ян Бадж розробили оціночну шкалу для визначення партійної ідеології за ознакою «ліва/права», яка включає 13 категорій, що належать до лівої ідеології, і 13 категорій, які відносять до правої³⁰:

- **«ліві» категорії:** регулювання капіталізму, економічне планування, протекціонізм (*позитив*), контрольована економіка, націоналізація, деколонізація, армія (*негатив*), мир, інтернаціоналізм (*позитив*), демократія, розширення соціальної політики (*позитив*), освіта (*позитив*), профспілки (*позитив*);

²⁶ Robertson D. A Theory of Party Competition. New York: Wiley, 1976.

²⁷ Budge I., Robertson D., Heath D., eds. Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987.

²⁸ Mair P., Mudde C. Op. cit. – P. 218.

²⁹ Werner A., Lacerwell O., Volkens A. Manifesto Coding Instructions (Fourth Fully Revised Edition), 2010. Див.: <http://manifesto-project.wzb.eu>.

³⁰ Laver M., Budge I., eds. Party Policy and Coalition Government in Western Europe. – L.: Macmillan, 1993. – P. 20-24.

- **«праві» категорії:** вільне підприємництво, економічні стимули, протекціонізм (*негатив*), економічна ортодоксія і ефективність, розширення соціальної політики (*негатив*), конституціоналізм (*позитив*), ефективність і авторитет держави, національний спосіб життя (*позитив*), традиційна мораль (*позитив*), закон і порядок, національні зусилля та створення соціальної гармонії, армія (*позитив*), свобода і права людини.

Взявши за основу шкалу Лавера-Баджа, американські дослідники Хі Мін Кім та Річард Фордінг запропонували формулу для формальної оцінки ідеологічної орієнтації партій шляхом обчислення відсотка «лівих» і «правих» тверджень у виборчих програмах партій³¹:

$$IDParty = (IDLeft - IDRight) / (IDLeft + IDRight)$$

IDParty – ідеологічна орієнтація програми;

IDLeft та **IDRight** виражають відношення кількості речень, що містять «ліві» та «праві» твердження, до загальної кількості речень у тексті програми.

Таким чином, ідеологічна орієнтація виборчої програми партії визначається шляхом співвіднесення різниці між відсотком лівих і правих тверджень та загальною сумою «ідеологічних» тверджень у програмі.

Результати розташовуються на шкалі від -1 до 1.

На нашу думку, цей метод аналізу може бути поширений з виборчих на дослідження ідеологічних положень партійних програм, що, у свою чергу, допоможе нам визначити ідеологічні преференції цих партій та їхню еволюцію у часовій перспективі.

Крім того, ми вважаємо за доцільне доповнити цей аналіз **шкалою «ліберальний – консервативний»**, беручи до уваги наведену вище класифікацію векторів партійних ідеологій.

$$IDParty = (IDLib - IDCons) / (IDLib + IDCons)$$

IDLib – відсоток «ліберальних» тверджень у програмі;

IDCons – відсоток «консервативних» тверджень у програмі.

Врешті-решт, запропонована MRG схема, розроблена для аналізу процесів у розвинених демократичних країнах, потребує адаптації до умов політичного процесу та партійного будівництва в Україні і має включати категорії, співвідносні зі змістом програм українських політичних партій.

Так, на основі попереднього дослідження програмних документів релевантних українських політичних партій ми виділили такі категорії аналізу:

³¹ Kim H., Fording R. Voter Ideology in Western Democracies: An Update //European Journal of Political Research, vol. 42. – 2003. – P. 95-105.

зовнішні відносини, свобода і демократія, державне управління, економіка, соціальна політика, суспільство і культура, соціальні групи.

Окремо позначені категорії, що мають виразні ідеологічні конотації в рамках запропонованої нами типології: ЛВ – «ліва»; П – «права»; ЛБ – «ліберальна»; К – «консервативна».

Сфери і категорії аналізу партійних програм³²

Зовнішні відносини	Свобода і демократія	Державне управління	Економіка	Соціальна політика	Суспільство і культура	Соціальні групи
Євроінтеграція	Права людини	Децентралізація	Приватна власність	Збільшення соціальних витрат	Мовне питання	«Трудящі»
(-) ЛВ	(+) ЛБ	(-) К	(-) ЛВ	(-) П	(-) К (Н)	(+) ЛВ
Євроінтеграція	Порушення прав	Децентралізація	Приватна власність	Збільшення соціальних витрат	Мовне питання	Середній клас
(+) ЛБ	(-) ЛБ	(+) ЛБ	(+) П	(+) ЛВ	(+) ЛВ	(+) П
ЄЕСП	Верховенство права		Державне регулювання	Збільшення податків	Громадянське суспільство	Нобілітет
(-) ЛБ	(+) ЛБ		(-) ЛБ	(+) ЛВ	(+) ЛБ	(-) ЛВ
ЄЕСП	Пряма демократія		Державне регулювання	Збільшення податків	Традиційні цінності	Нобілітет
(+) ЛВ	(+) ЛВ		(+) К	(-) П	(+) К	(+) П
НАТО		Корупція	Розвиток підприємництва	Реформа соціального забезпечення	Релігія	
(-) ЛВ		(-) ЛВ, П, ЛБ, К	(+) П	(+) П	(-) ЛВ	
НАТО		Подолання корупції	Націоналізація	Розвиток соціального забезпечення	Релігія	
(+) П		(+) ЛВ, П, ЛБ, К	(+) ЛВ	(+) ЛВ	(+) К	

³² В основу розробки сфер та категорій аналізу покладено схему, запропоновану Manifesto Research Group (<http://manifesto-project.wzb.eu>). Див.: Manifesto Research Group Standard Coding Categories Used to Code Party Election Programmes // <http://academic.csuohio.edu/kneueendorf/content/hcoding/budge1.htm>.

Нижче представлено аналіз партійних програм на основі модифікованого методу Лавера-Баджа та Кіма-Фордінга. Він дозволяє отримати певну пропорцію, яка відображає співвідношення «ідеологічно навантажених» тверджень та яку інтерпретують як «ідеологічну домінанту» тієї чи іншої партії. Таким чином, метод «просторового аналізу» партійних програм дозволяє нам виявити ідеологічні домінанти не лише партій з вираженою ідеологічною артикуляцією, тобто таких, програми яких містять чітко сформульовані ідеологічні концепти, а й тих партій, ідеологічні преференції яких є невизначеними або слабковизначеними.

Аналізуючи партійні програми за наведеним методом, ми також беремо до уваги ідеологічне самовизначення партії. Ми виділяємо *експліцитне самовизначення*, коли у партійній програмі чітко артикулюється належність до тієї чи іншої ідеології, та *імпліцитне самовизначення*, коли відсутнє пряме посилення на ідеологічну приналежність, проте декларується прихильність засадам та цінностям, які мають чіткі ідеологічні сенси.

Звісно, попри переваги, цей метод, однак, має досить суттєві вади. Насамперед, у фокусі уваги перебувають лише ті сфери, які партія вважає за потрібне висловити. Крім того, цьому методу притаманний високий рівень формалізму, адже він враховує лише частоту вживання категорій та обсяг речень у тексті, що мають ті чи інші ідеологічні конотації³³. При цьому сам контекст певного твердження залишається поза увагою дослідника.

³³ За одиницю аналізу в цьому дослідженні беруться не лише окремі речення, а й частини. В складних конструкціях кожен пункт розглядається як окреме речення.

2. Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні

2.1. Ідеологічний фактор партійної системи України

Більшість дослідників посткомуністичних трансформацій партійних систем, зокрема Томас Карозерс, зазначають, що в країнах «третьої хвилі демократизації» політичні партії є об'єктом постійних нарікань, оскільки у них немає чітких програмних засад, вони не репрезентують інтереси електорату, мають лідерський характер, погано підготовлені для урядування³⁴.

Крім того, наголошується на недостатній інституціоналізації партій і партійних систем у країнах Центрально-Східної Європи. Особливо ці тенденції притаманні країнам колишнього Радянського Союзу, в яких партії залишаються «проектами», що переслідують короточасні політичні цілі³⁵.

Щодо підходів до визначення та оцінки партійних ідеологій, то актуальною залишається концепція «кліважів», запропонована Сеймуром Ліпсетом та Стейном Роканом наприкінці 1970-х років³⁶. На основі цих «організованих внутрішніх суспільних «розколів» виникають такі основні типи партійних ідеологій: ліберальна, консервативна, соціал-демократична, комуністична, християнсько-демократична, аграрна, регіональна або етнічна, екологічна, нова ліва, праворадикальна. Зазначені «розколи» також були використані політичними партіями в Європі для з'ясування можливої соціальної та електоральної бази та побудови ідеологій.

Однак, на думку німецького дослідника Макса Баадера, цей підхід не варто розцінювати як придатний для аналізу політичних реалій в нашій країні, оскільки українські партії здебільшого не виростають із «кліважів» і не представляють великі суспільні групи³⁷. Ця теза, безумовно, має логічне підґрунтя, тим не менш, на нашу думку, відкидати значущість теорії Ліпсета-Рокана безпідставно. Вона достатньо сильно верифікується в українській ситуації. Можна припустити, що основними «кліважами» сучасного українського суспільства, які використовуються в політичному позиціону-

³⁴ Carothers T. *Confronting the Weakest Link: Aiding Political Parties in New Democracies*. – Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006. Цит. за: Baader M. *Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine*. – Amsterdam University Press, 2010. – P. 76.

³⁵ Там само – С. 77.

³⁶ *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* / edited by S. M. Lipset and S. Rokkan. – New York: The Free Press, 1967.

³⁷ Baader M. *Against All Odds*. – P. 80.

ванні, є «мовний» та «цивілізаційний», хоча обґрунтування цього виходить за межі пропонованого дослідження. Ця теза знаходить підтвердження у політичній практиці, зважаючи на електоральний успіх партій, які визначають ці «кліважі» у своїх програмах, зокрема Партія регіонів, Комуністична партія України, ВО «Свобода».

М. Баадер також стверджує, що в Україні більш ідеологічно артикульовані політичні партії є менш релевантними³⁸. Ця теза загалом слухна, але потребує уточнення та врахування реалій поточних політичних процесів в Україні та й самого процесуального характеру політики, адже їй так само, як і іншим сферам діяльності, притаманна «плинність», нестабільність інститутів, структур. Це, своєю чергою, створює проблеми при формулюванні загальної теоретичної оцінки і зумовлює потребу постійного переосмислення і уточнення теоретичних підходів і узагальнень.

Так, у нашому дослідженні, підготовленому у 2010 році, зазначалося, що «ідеологічні чинники продовжують відігравати значну роль у політичній боротьбі партій за владу. Навіть ті партії, що не намагаються змінити якийсь порядок, а прагматично зосереджені на здобутті голосів, посад і ресурсів, тим не менш, вважають ідеології, що насамперед виражаються у завданні політичного позиціонування і електоральної мобілізації, корисними. У парламентській політиці «ідеологічність» є тим, що визначає і встановлює межі політичного можливого. Для виборців, особливо раціонально-інструментально орієнтованих, а не протестно-емоційно налаштованих, ідеології також є корисними, адже їх наявність та сильна артикуляція полегшує здійснення вибору. Цей чинник у перспективі спонукатиме партії до врахування необхідності більш чіткої артикуляції ідеологем та відповідної їх теоретичної розробки»³⁹.

Результати виборів до ВР України 2012 року підтверджують цю тезу, оскільки партії, які, як буде доведено нижче, слід вважати сильно ідеологічно позиціонованими, зокрема «УДАР», ВО «Свобода» та Компартія України, показали високі результати на виборах до ВР України 2012 року. Також вважаємо за доцільне відзначити посилення ідеологічних тенденцій правоконсервативного спрямування у програмі «Фронтів змін» порівняно з документами попереднього електорального циклу.

Загалом усі провідні політичні партії, програми яких ми розглядаємо у цьому дослідженні, демонструють посутню збіжність ідеологічної орієнтації партійних та виборчих програм. Виняток становить виборча програма Партії регіонів, яка порівняно з партійною програмою представляє виразне полівіння через наявність популістських ініціатив у соціальній сфері та пропагування патерналізму.

³⁸ Baader M. Against All Odds. – P. 104-105.

³⁹ Конончук С., Ярощ О. Партійна система України: ідеологічний вимір. – С. 70.

2.2. Ідеологічна еволюція політичних партій в Україні

2.2.1. Партія регіонів

Партія регіонів (ПР) починала свою діяльність у жовтні 1997 року як Партія регіонального відродження України. За список цієї партії на виборах 1998 року було подано близько 241 тисячі голосів, що становило 0,9%, і вона посіла 19-е місце з-поміж 30 партій, що брали участь у виборах.

У червні 1999 року Партія регіонального відродження України підписала заяву про створення блоку політичних партій на підтримку Л. Кучми на виборах Президента України «Наш вибір – Леонід Кучма!» та рекомендувала Л. Кучмі включити до своєї програми пункт щодо вжиття «заходів з надання в Україні російській мові статусу офіційної». Лише після цього у лютому 2000 року було прийнято програму партії.

У липні 2000 року голови п'яти партій – Володимир Рибак (Партія регіонального відродження України), Валентин Ландик (Партія праці), Петро Порошенко (Партія солідарності України), Леонід Черновецький (партія «За красиву Україну!») та Андрій Капуста (Всеукраїнська партія пенсіонерів) – оголосили про досягнення принципової згоди щодо об'єднання названих партій в єдину політичну силу. У жовтні 2000 року було обрано нову назву – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України», а в листопаді того ж року відбулося приєднання до Партії регіонального відродження України партії «За красиву Україну!», Всеукраїнської партії пенсіонерів, Партії праці, Партії солідарності України. Співголовами новоутвореної партії⁴⁰ стали В. Ландик, П. Порошенко та В. Рибак. За словами П. Порошенка, «нова партія прагне об'єднати всі державницькі сили, які не поділяють радикальних лівих і радикальних правих поглядів», а отже, основним критерієм членства в новій партії має стати «політична і кримінальна незаплямованість».

У лютому 2001 року було зареєстровано назву – Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України». Але вже у березні ухвалено нове, простіше найменування – Партія регіонів та було вирішено відмовитися від інституту співголів на користь моделі «голова – розширений склад заступників». Головою партії було обрано Миколу Азарова (тоді – голову Державної податкової адміністрації України), заступниками стали віцепрем'єр-міністр в уряді Анатолія Кінаха В. Семиноженко, В. Рибак, П. Порошенко⁴¹, В. Ландик, Г. Самофалов та керівник центрального апарату ПР

⁴⁰ Леонід Черновецький у 2004 році висувався в президенти України вже як лідер Християнсько-ліберальної партії України (з 1994 до 1995 року – Християнсько-демократичний союз, з 1995 року – Християнсько-ліберальний союз).

⁴¹ Петро Порошенко і Віктор Король у березні 2001 року зареєстрували нову партію «Солідарність», яка у виборах 2002 року виступила складовою виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна».

В. Пехота. В парламенті партію представляли дві фракції – «Регіони України» та «Солідарність».

Партія регіонів стала одним з ініціаторів формування виборчого блоку «За єдину Україну!», до якого увійшли також Аграрна партія України (М. Гладій), Партія промисловців і підприємців України (А. Кінах), Народно-демократична партія (В. Пустовойтенко) й «Трудова Україна» (С. Тігіпка), а список очолив тодішній глава адміністрації президента Володимир Литвин.

Головою ПР було обрано віце-прем'єра В. Семиноженка, першим заступником – А. Ключова (перший заступник голови Донецької облдержадміністрації), заступником – В. Пехоту.

Блок «За єдину Україну!» на виборах 2002 року підтримали тільки 3 млн виборців (11,77% голосів). КПУ випередила блок на 2 млн голосів, а Виборчий блок Віктора Ющенка – на 3 млн. Але це не завадило сформувати потужну фракцію. Тоді В. Янукович зауважив, що у парламенті вперше представлено «дуже серйозну і достойну донецьку команду, яка посяде належне місце».

У квітні 2003 року партію очолив призначений у листопаді 2002 року на посаду прем'єр-міністра Віктор Янукович. Після президентських виборів 2010 року він став Почесним головою, а керівником партії за його пропозицією було обрано знову М. Азарова, на той час прем'єр-міністра України.

2005-2006 роки були для партії періодом серйозного випробування. Проблема полягала не тільки у формальній фіксації програшу В. Януковича як кандидата на пост президента, а й у символічному несприйнятті того типу управління, який символізувала тодішня владна команда, що виразив Майдан. Але безпорадність і легковажність, продемонстровані «помаранчевими», дозволили ПР зміцнити свої позиції. Свої плоди давала і тактика команди, обрана ще на початку партійного будівництва, яка полягала у намаганні створити структуроване об'єднання з одним центром партійного арбітражу, що згодом знайшло вираження у поглинанні та злиттях під крилом ПР низки електорально неперспективних партійних проектів. Восени 2005 року до ПР на засадах індивідуального членства долучилася партія «Нова демократія» (створена 2004 року Євгеном Кушнар'євим, на той момент – екс-головою Харківської облдержадміністрації). Згодом до ПР увійшли представники різних політичних груп – Н. Шуфрич, Ю. Бойко, С. Львовичкін, І. Богословська та І. Горіна, О. Лавринович, що представляли відповідно СДПУ(о), Блок «Не ТАК!», Блок Литвина, «Віче», Народний Рух України, та інші політики. Після президентських виборів 2010 року ПР поглинула передвиборчий проект Сергія Тігіпка «Сильна Україна».

На парламентських виборах 2006 року і 2007 року ПР лідувала з майже однаковим рівнем підтримки. У 2006 році здобула голоси 8 млн 148 тис. 745 виборців (32,14%), у 2007 – 8 млн 13 тис. 895 виборців (34,37%). У 2012 році її підтримка знизилася на 2 млн осіб – до 6 млн 116 тисяч 746 виборців (30%), що, однак, у загальному заліку політичних команд дозволило їй зберегти своє лідерство (у багатомандатному окрузі).

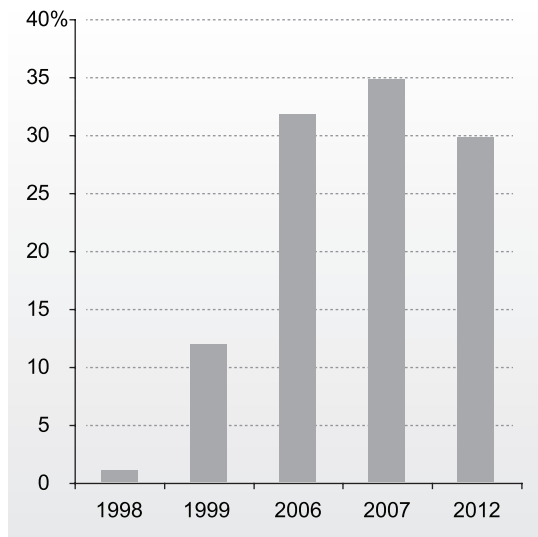
Таблиця 1.

**Результати Партії регіонів на парламентських виборах
(у пропорційній складовій виборчої системи)**

Рік виборів	Кількість голосів	Відсоток	Місце
1998 ⁴³	241 262	0,90	19
2002 ⁴⁴	3 051 056	11,77	3
2006	8 148 745	32,14	1
2007	8 13 895	34,37	1
2012	6 116 746	30,00	1

Діаграма 1.

Електоральна підтримка Партії регіонів (1998-2012 роки)⁴⁴

⁴² У виборах 1998 року Партія регіонів брала участь під назвою «Партія регіонального відродження України», хоча згодом до інформації щодо тих виборів на сайті ЦВК було внесено зміни більш пізнього часу.

⁴³ У складі Блоку «За єдину Україну».

⁴⁴ У 2002 році ПР брала участь у виборах до ВР України у складі провладного блоку «За єдину Україну».

Ідеологічна динаміка Партії регіонів

Партія регіонів організаційно та ідеологічно є правонаступницею Партії регіонального відродження України. Протягом існування партії її програма змінювалася тричі (1998, 2001, 2008 роки).

Характеризуючи *ідеологічні засади* партії, В. Семиноженко у 2000 році зазначив її претензії на неоліберальний характер: «Особливістю спільної програмної платформи є те, що її положення виходять за межі класичних ідеологій. Сьогодні у світі ідейний пошук і політичне позиціонування дедалі частіше відбуваються поза рамками традиційного право-лівого партійно-політичного поділу, що пов'язано з принципово новими політичними, економічними та соціальними умовами. Тому нова об'єднана партія запропонує суспільству програму дій, яка відповідатиме новим вимогам і викликам часу, поєднуватиме індивідуальну свободу, соціально відповідальну державу та інноваційне суспільство»⁴⁵.

За 12 років партія розвинула свою ідеологію в бік корпоративізму з соціально-популістською електоральною пропозицією. Як пише колишній радник президента Росії В. Путіна Андрій Іларіонов, «ідеологія корпоративізму лише на перший погляд видається нечіткою. Вона не виглядає ані комуністичною, ані ліберальною, ані соціалістичною, ані націоналістичною, ані імперською. Але вона є. Це «своїзм» або «нашизм». Це ідеологія надання пільг, кредитів, субсидій, повноважень, влади «своїм», це державне лобювання «наших», це надання всіх видів ресурсів і держави, і країни членам корпорації, дійсним і перспективним»⁴⁶. Із сучасної програми ПР до виборів 2012 року замість початкової неоліберальної ідеї – індивідуальна свобода, активізм і підтримка державою ринкового стану – виборцю пропонується соціально-популістський образ дбайливої держави-годувальниці, яка кожного почує, роздасть кожному та кожного проконтролює.

В основу нашого порівняльного аналізу покладено виборчі програми Партії регіонального відродження України (1998 рік) та Партії регіонів (2001 та 2008 року). Завдяки аналізу ми можемо виявити зміни ідеологічних засад партійних програм, тобто ідеологічних конотацій їх положень, які належать до окремих політичних сфер, що є предметом аналізу, а також ідеологічного позиціонування партії загалом.

Виборча програма Партії регіонального відродження України відрізняється «лівим» ідеологічним спрямуванням, що можна пояснити характером самого документа (виборчі програми завжди характеризуються більшим рівнем соці-

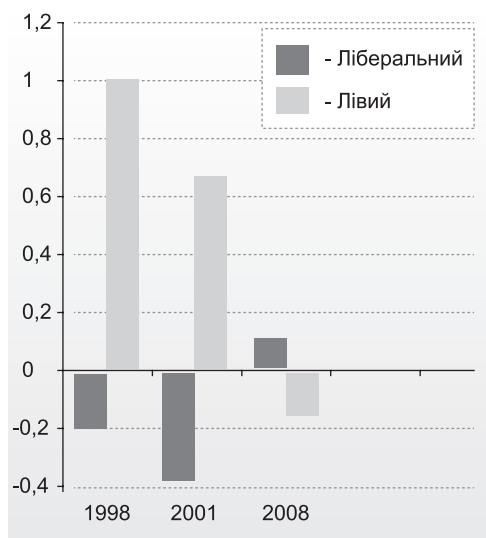
⁴⁵ Партія регіонів : Політичний компас виборця 2002 [Електронний документ]. – Режим доступу : // <http://party.civicua.org/d0232931.htm>.

⁴⁶ Коммерсантъ. – 2006. – № 10/П (3341). – 23 січня.

ал-популізму), а також політичним моментом 1998-1999 року, коли головним суперником пропрезидентських політичних сил, до яких належала Партія регіонального відродження України, виступала КПУ, а її лідер Петро Симоненко був основним суперником Леоніда Кучми у боротьбі за президентське кресло. Тому наводимо дані щодо виборчої програми Партії регіонального відродження України виключно для порівняння і не враховуємо їх у підсумковому аналізі.

Діаграма 2.

Ідеологічна динаміка Партії регіонів

На діаграмі 2 можна спостерігати ідеологічну еволюцію програм ПР від лівоконсервативної орієнтації до слабо артикульованої праволіберальної.

Щодо партійної програми ПР 2008 року, то вона характеризується слабкою ідеологічною артикуляцією, тобто обсяг речень, що мають виражені ідеологічні сенси, є, доволі незначним порівняно із загальним обсягом тексту. Також програма ПР є праволіберальною слабо позиціонованою.

Таблиця 2.

Ідеологічна артикуляція Партії регіонів (на основі програми 2008 року)

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,03%	0,04%	0,15%	0,11%

Програма ПР 2008 року містить експліцитне ідеологічне самовизначення партії: «Важливим результатом плідного осмислення та втілення ідейних підходів, практики передових демократій початку ХХІ століття став політичний центризм — основа стратегії ПР. Ми — за центризм як точку тяжіння всіх демократичних і патріотичних сил, політичних партій, громадських організацій до

консолідації та співпраці на новому відповідальному етапі розвитку України. Ми – за центризм як платформу для консолідації українського політикуму»⁴⁷.

Найбільша кількість елементів, що містять «ліві» ідеологічні конотації, належать до сфери «соціальна політика». Своєю чергою, «праві» – до сфер «економіка» та «соціальні групи» і стосуються підтримки малого і середнього бізнесу та розвитку середнього класу. «Ліберальні» елементи виступають переважно у сферах «державне управління» та «свобода і демократія» і полягають у децентралізації, розвитку громадянського суспільства та місцевого самоврядування.

«Консервативні» елементи містяться у різних сферах: «державне управління», «соціальні групи», «суспільство і культура». Загалом ПР виступає за збереження провідної ролі держави у різних суспільно-політичних сферах, хоча у програмі зразка 2008 року за формальним ознаками дещо посилювалися ліберальні конотації.

Для порівняння наведемо дані аналізу передвиборчої програми ПР 2012 року «Від стабільності до добробуту».

Таблиця 3.

**Ідеологічні артикуляція та позиціонування ПР
(на основі передвиборчої програми 2012 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,2%	0,06%	0,1%	0%
Ідеологічне позиціонування	0,53		1	

Передвиборчу програму ПР загалом можна охарактеризувати як слабо артикульовану, з домінуванням «лівого» вектора, яка досягається завдяки наявності пропозицій у сфері «соціальна політика». Незначний процент «ліберальних» тверджень належить до сфери «свобода і демократія».

Порівняно із партійною програмою ПР взірця 2008 року передвиборча програма демонструє посилення «лівого» вектора, водночас програма залишається слабо ідеологічно артикульованою.

Найбільшою мірою ПР виявляє політичну єдність з КПУ і у період 2006-2007 років – із СПУ. Ідеологічні основи цієї єдності полягають у збіжності поглядів на провідну роль держави в економічних та соціальних процесах, схильності до соціал-популізму та орієнтованості на задоволення інтересів

⁴⁷ Програма Партії регіонів від 19 квітня 2008 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://elektorat.te.ua>.

російської влади у змісті політики. Відмінність між ними полягає в тому, що комуністи прагнуть діяти адміністративно-командними неринковими методами, а регіонали – нарощувати грошову масу для розподілу та створювати ексклюзивні умови для своїх підрядчиків. Але тактично ПР намагається забезпечити можливості для посилення свого впливу на політичне середовище.

2.2.2. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»

Партія, заснована Юлією Тимошенко і Олександром Турчиновим у 1999 році, частково на основі лівоцентристської партії «Громада», бази колишнього Прем'єр-міністра України Павла Лазаренка. Перший голова «Батьківщини» – екс-голова Дніпропетровського обкому КПУ Віктор Драченко, але вже з грудня 1999 року і до сьогодні не тільки керівником, а й дійсним політичним лідером партії є Ю. Тимошенко⁴⁸.

З 2002 року партія брала участь у парламентських виборах як базова структура об'єднань з лідерством Ю. Тимошенко і завжди мала своє представництво та перебувала у політичному партнерстві з різноманітними політичними групами.

У 2002 році ВО «Батьківщина» утворило Блок Юлії Тимошенко спільно з партією «Собор» (Анатолій Матвієнко), Українською республіканською партією (Левко Лук'яненко) та Українською соціал-демократичною партією (Василь Онопенко, згодом, з грудня 2006 і на виборах 2007 року – Євген Корнійчук). Тоді партія отримала четвертий результат (1 млн 882 тис. 87 голосів – 7,26%), пододала виборчий поріг і сформувала фракцію.

У 2006 році Блок Юлії Тимошенко стрімко покращив свій результат. Із 5 млн 652 тис. 876 голосами (22,29%) залишив позаду блок «Наша Україна», але був другим після переможця – Партії регіонів. Соратником «Батьківщини» у блоці виступила тільки Українська соціал-демократична партія (Василь Онопенко).

На позачергових парламентських виборах 2007 року до блоку долучилася партія «Реформи і порядок». Його виборцями стали 7 млн 162 тис. 193 чоловік (30,71%). Блок виборів «срібло», що не дозволило йому випередити ПР, яка мала 34,37% голосів виборців. Однак тоді було зафіксовано великий відрив від блоку «Наша Україна – Народна самооборона», який мав 3 млн 301 тисячу 282 голосів (14,15%) на свою підтримку.

На виборах 2012 року ВО «Батьківщина» виступила основою для участі

⁴⁸ Після президентських виборів 2010 року, на яких Ю. Тимошенко не виборола перемогу (результат лідера «Батьківщини» у другому турі становив 45,47% (11 млн 593 тис. 357 осіб) проти 48,95% (12 млн 481 тис. 266 виборців) підтримки лідера Партії регіонів В. Януковича, почалися процеси переформатування політичного середовища. Тимошенко фізично була позбавлена можливості активно займатися питаннями української політики. У жовтні 2011 року її було засуджено на 7 років ув'язнення.

ще шести партій⁴⁹ – «Реформи та порядок», «Фронт змін», «Громадянська позиція», «За Україну!», «Народний Рух», «Народна Самооборона». Неофіційним гаслом кампанії стала ідея «Україна проти Януковича», офіційним – «Справедлива держава, чесна влада, гідне життя». Очолив список «об'єднаної опозиції» лідер «Фронту змін» А. Яценюк. Об'єднання підтримали 5 млн 209 тис. 90 осіб (25,54%), і це був другий після ПР результат (показник якої був більший на 4,5%).

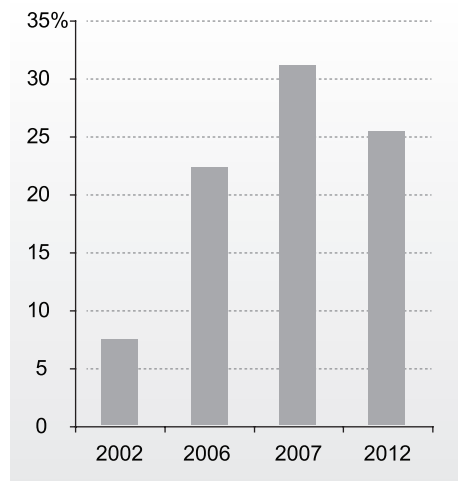
Таблиця 4.

**Результати ВО «Батьківщина» на парламентських виборах
(у пропорційній складовій змішаної виборчої системи)**

Рік виборів	Кількість голосів	Відсоток	Місце
2002	1 882 087	7,26	4
2006	5 652 876	22,29	2
2007	7 162 193	30,71	2
2012	5 209 090	25,54	2

Діаграма 3.

Електоральна підтримка ВО «Батьківщина» (2002-2012)⁵⁰

Ідеологічна динаміка ВО «Батьківщина»

Лідери ВО «Батьківщина» Юлія Тимошенко та Олександр Турчинов вийшли з лав партії «Громада», яка позиціонувала себе не просто як силу соціал-

⁴⁹ Чинним законом «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року суб'єктами виборів не могли бути формалізовані передвиборчі коаліції (блоки), а лише партії (у багатомандатному окрузі) та громадяни України (в одномандатних округах).

⁵⁰ ВО «Батьківщина» з 2002 бере участь у виборах у складі блоку «БЮТ», у 2012 ВО «Батьківщина» провела кампанію під назвою «Об'єднана опозиція «Батьківщина», висунувши від свого імені членів інших партій.

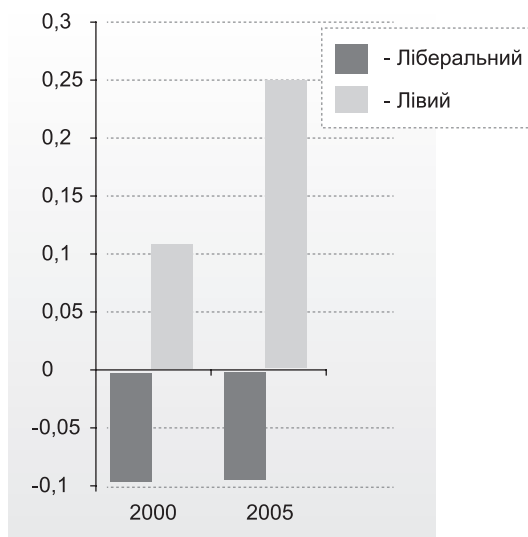
демократичної орієнтації, а як спадкоємицю «громадівства» XIX століття – явища зародження «інтелектуального українського політичного руху»⁵¹.

Партія спирається на ліво-популістську ідеологію з романтичним відтінком. У багатьох питаннях уникає фіксації й висловлення позиції (слабо артикульована). Свою ідеологію позиціонує як «солідаризм». «Ідеологічні крайності, які були у світі – і соціалізм... і крайній ринковий фундаменталізм... – притаманні юнацтву людства», – стверджує Ю. Тимошенко, яка створила успішний взірєць, вживаючи поняття Отто Кірхаймера, «всеосяжної партії» (Catch-All Party).

Підтвердимо такий висновок даними аналізу партійної програми ВО «Батьківщина», яка двічі (у 2000 та 2005 роках) зазнавала змін. Предметом нашої уваги є кожна із редакцій⁵².

Діаграма 4.

Ідеологічна динаміка ВО «Батьківщина»

Діаграма 4 показує, що ідеологічну складову партійних програм ВО «Батьківщина» можна охарактеризувати як слабо артикульовану лівокон-

⁵¹ Партія «Всеукраїнське об'єднання «Громада». Історична довідка [Електронний документ]. – Режим доступу : http://hromada.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=29.

⁵² Розроблений проект нової редакції партійної програми досі не схвалено партією. 30 березня 2012 року відбувся XI з'їзд партії, делегати якого вирішили, що нову редакцію програми винесуть на всенародне обговорення. Після того її потрібно було прийняти на XII з'їзді «Батьківщини», дату якого до кінця 2012 року не було визначено. Партія вирішила зосередитися на завданні звільнення ув'язнених лідера партії Ю. Тимошенко та экс-міністра внутрішніх справ Ю. Луценка. Див.: На з'їзді «Батьківщини» програму партії так і не затвердили: її мають обговорити всенародно [Електронний документ]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/politics/_na-z-jizdi-batkivschini-programu-partiji-tak-i-ne-zatverdili-jiji-mayut-obgovori/429324. – 2012. – 30 березня.

сервативну. Причому ідеологічна еволюція є доволі незначною і полягає у посиленні «лівих» елементів.

Програма 2005 року загалом слабо ідеологічно артикульована. Тобто елементи, які мають виразні ідеологічні конотації, становлять невеликий відсоток. Також наголошуємо на незначному поліванні програми 2005 року порівняно із попередньою. Загалом програму можна оцінити як слабо позиціоновану лівоконсервативну.

Таблиця 5.

Ідеологічна артикуляція програми ВО «Батьківщина» 2005 року

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,05%	0,03%	0,05%	0,06%

Програма ВО «Батьківщина» 2005 року містить експліцитне ідеологічне самовизначення партії: «Батьківщина» – всенародна, патріотична, центристська партія. Це партія нової суспільної ідеології, що органічно поєднує соціальну солідарність із захистом індивідуальних прав і свобод людини. Партія тих, хто виступає за побудову незалежної і суверенної держави, громадянського, економічно і духовно здорового суспільства, за справедливість та соціальний захист громадян <...> «Батьківщина» не сприймає проявів крайнього лібералізму з його пануванням капіталу, що зрісся з владою. Вона відкидає і крайні ліві ідеї, які довели неефективність 70-ма роками свого панування. Партія в своїй політичній діяльності, а також шляхом теоретичних і законодавчих напрацювань в економічній, соціальній і духовній сферах пропонує суспільству третій – український шлях до справедливості і добробуту громадян»⁵³.

«Ліві» елементи, зокрема, містяться у таких сферах: «соціальні групи», де основна увага приділяється малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам; «соціальна політика», мета якої полягає у «подоланні суперечності між декларованою необхідністю забезпечення соціального захисту і фактичною безправністю основної маси населення та усуненні несправедливого майнового розшарування суспільства на дуже багатих і дуже бідних»⁵⁴. Водночас фіксуються «праві». Вони належать до сфери економіки і полягають у підтримці малого та середнього бізнесу, частку якого у ВВП планувалося довести до 50-60%.

«Ліберальні» елементи помітні у сфері «суспільство та культура» і стосу-

⁵³ Програма ВО «Батьківщина» від 2005 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://but.dn.ua/blok/programme>. Для порівняння: у 2000 році ідеологічна складова партії визначалася як поєднання національних, демократичних, християнських цінностей, реформаторства, духовності, патріотизму, державної солідарності, відповідальності, прав і свобод громадян.

⁵⁴ Там само.

ються вони розбудови громадянського суспільства. «Консервативні» також належать до цієї сфери і полягають в апеляції до патріотизму, національних цінностей, відродження духовності.

Таким чином, ключовим ідеологічним елементом програми ВО «Батьківщина» є побудова сильної, соціально орієнтованої держави, причому наголошується на власному, «третьому», шляху розвитку.

Наведемо дані аналізу передвиборчої програми ВО «Батьківщина» 2012 року.

Таблиця 6.

**Ідеологічні артикуляція та позиціонування ВО «Батьківщина»
(на основі передвиборчої програми 2012 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,23%	0,1%	0,03%	0,02%
Ідеологічне позиціонування	0,4	–	0,2	–

Загалом передвиборчу програму ВО «Батьківщина» можна охарактеризувати як слабо артикульовану, з незначним домінуванням «лівого» вектора завдяки «лівими» твердженням, що належать до сфери «соціальна політика». Ідеологічні вектори партійної і виборчої програми ВО «Батьківщина» майже співпадають якісно, з незначним посиленням «ліберального».

2.2.3. «УДАР Віталія Кличка»

«Український демократичний альянс за реформи Віталія Кличка» було утворено у 2010 році, році президентських виборів і виборів до місцевих органів влади.

«УДАР» змінив партію «Європейська столиця», зареєстровану в березні 2005 року і перейменовану в 2009 році на партію «Нова країна». Такий організаційний хід дозволив партії відразу взяти участь у виборах рад місцевого рівня і закріпитися в регіонах, адже відповідно до чинного на той час закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року участь у перегонах дозволялася партіям, зареєстрованим не менш, ніж за рік до дня голосування⁵⁵.

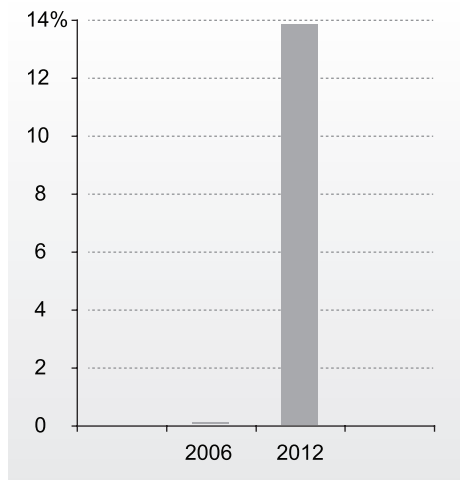
⁵⁵ Згодом змінами до закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 30 серпня 2010 року таке положення було усунуто, і участь у виборах могли взяти всі охочі й спроможні партії.

У 2006 році «Європейська столиця» брала участь у виборах до Верховної Ради України, але з підтримкою 12 тис. прихильників (0,04%) посіла 43-є місце з-поміж 45 партій і блоків. У позачергових парламентських виборах 2007 року партія участі не брала. Слід зазначити, що остання являє собою приклад «диванної партії», яку її лідер, бізнесмен Лев Парцхаладзе створював з метою політичної репрезентації на місцевому рівні у Києві.

Лідер «УДАР» Віталій Кличко на парламентських виборах 2006 року очолював Громадянський блок «ПОРА—ПРП», який з підтримкою 373 тис. 478 осіб (або 1,47% дійсних голосів виборців) посів 10 місце.

Діаграма 5.

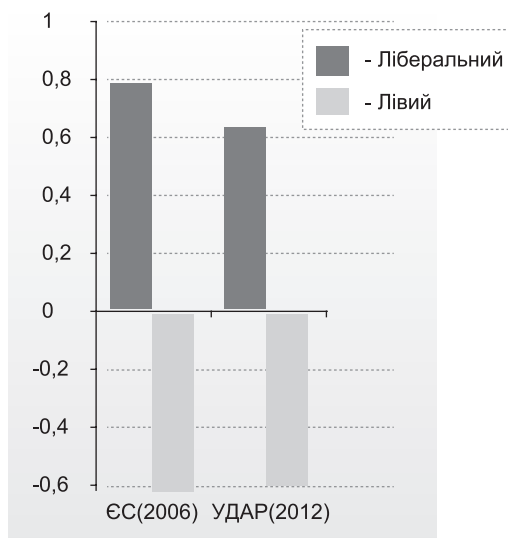
**Електоральна підтримка партій
«Європейська столиця» (2006),
«УДАР Віталія Кличка» (2012)**

Незважаючи на певні спільні риси в ідеологічному позиціонуванні програм партій, не можна говорити про їх ідеологічну спадкоємність.

Діаграма 6.

Порівняння ідеологічних складових партій «Європейська столиця» та «УДАР Віталія Кличка»

На діаграмі 6 показано праволіберальне позиціонування партій «Європейська столиця» і «УДАР».

Програма партії «УДАР» 2012 року є слабо ідеологічно артикульованою, тобто відсоток речень у тексті, що містять виразні ідеологічні конотації, залишається доволі незначним. Водночас ті, що є, слід вважати сильно позиціонованими (прямими), чітко вираженими, праволіберальними.

Таблиця 7.

Ідеологічна артикуляція партії «УДАР Віталія Кличка»
(на основі передвиборної програми 2012 року)

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,01%	0,04%	0,13%	0,028%

Імпліцитне ідеологічне самовизначення партії «УДАР» міститься у преамбулі партійної програми: «Ми об'єднуємося заради перетворення України. Для цього ми пропонуємо запровадити якісно новий тип відносин між державою та громадянином. Ці відносини повинні базуватися на визнанні самодостатності та незалежності громадянина, а не на домінуванні чи примусі з боку держави. Ми розглядаємо державу як інструмент для примноження суспільних благ, а не як самостійну цінність. Ці блага полягають, насамперед, у забезпеченні гідного і повноцінного життя громадян та гармонійних відносин у суспільстві. Межі державного впливу на суспільство визначаються спільною волею громадян та втілюються у законах. Їхнє виконання ґрун-

тується на верховенстві права і контролюється активним громадянським суспільством. Держава втілює для нас ідеал справедливого порядку, який виник завдяки суспільній згоді. Він регулюється шляхом вільного волевиявлення громадян у відкритому і демократичному виборчому процесі. Водночас, прогрес держави забезпечується, насамперед, через індивідуальний розвиток її громадян. Тому своє головне завдання ми вбачаємо у створенні умов для максимальної самореалізації кожної особистості»⁵⁶.

«Ліві» твердження належать до сфер «економіка» та «соціальна політика», наприклад, «наша головна мета — побудувати справжню соціально-ринкову економіку»⁵⁷. У свою чергу, «праві» твердження також належать до цих сфер і значно переважають за обсягом «ліві». Зокрема, програма передбачає можливість приватизації землі сільськогосподарського призначення, за умов що власниками є громадяни України, а також всебічне сприяння розвитку малого і середнього бізнесу.

«Ліберальні» твердження стосуються усіх сфер: «свобода і демократія», «державне управління», «економіка», «соціальна політика», «суспільство і культура», «соціальні групи». Натомість, значно менші за обсягом «консервативні» твердження належать до сфери «економіка» та «суспільство і культура», зокрема програма партії передбачає збереження сильної позиції держави в економічній сфері і розвиток національної культури: «Лише національна самобутня культура є тим підґрунтям, на якому формуються, а потім транслюються у майбутнє спільні для усього суспільства цінності і цілі»⁵⁸.

Отже, ідеологічною домінантою партії «УДАР» виступає «лібералізм», тобто програма партії підкреслює незалежність індивідуума від держави, рівноцінність індивідуальних і колективних інтересів, непорушність індивідуальних прав і свобод і необхідність всебічного розвитку громадянського суспільства. Слід зазначити, що «УДАР» являє собою єдину з-поміж релевантних партій політичну силу в Україні, яка чітко дотримується прваліберальної орієнтації.

Аналіз передвиборчої програми «УДАРу» 2012 року дає такі результати.

Таблиця 8.

**Ідеологічні артикуляція та позиціонування партії «УДАР Віталія Кличка»
(на основі передвиборчої програми 2012 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,14%	0,2%	0,12%	0%
Ідеологічне позиціонування	–	0,18	1	–

⁵⁶ Програма партії «УДАР Віталія Кличка» [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://klichko.org/ua/about/programma>.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

Порівняно із партійною програмою передвиборча програма є слабо артикульованою, зберігає домінуючу «ліберальну» орієнтацію, проте значно знижується вага правого вектора, завдяки наявності речень, що мають «ліві» конотації у сферах «свобода і демократія» і «соціальна політика».

2.2.4. Комуністична партія України

КПУ, за її власним визначенням, наведеним у статуті партії, виступає спадкоємицею ідей і традицій КПРС. За радянської доби становила її частину як «республіканський загін». Після серпневого путчу 1991 року, ініціатори якого намагалися усунути від влади президента СРСР М. Горбачова, указом Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 року була заборонена⁵⁹.

Але, на думку Конституційного Суду України, КПУ, що як громадське об'єднання була зареєстрована 22 липня 1991 року, не є правонаступницею КПРС і КПУ як частини КПРС. Це нерядове рішення⁶⁰, в якому оскаржувалася конституційність ненормативного указу органу влади, виданого за 5 років до ухвалення Конституції України, мало два наслідки. З одного боку, воно дало можливість КПУ стверджувати неконституційність рішення Президії ВР України про заборону і набувати пози несправедливо скривдженої. З іншого – юридично дозволило владі не повертати КПУ майно (будинки, споруди, друкарні, транспортні засоби та «іншу власність»), що їй належало, але за тим же указом, а також відповідно до закону «Про обернення майна Компартії України та КПРС на державну власність»⁶¹ відійшло радам народних депутатів і Верховній Раді України. «Нова» КПУ була утворена («відновлена», як стверджують самі партійці) на з'їзді у червні 1993 року й у жовтні того ж року зареєстрована. Самі вони тлумачать проведення у травні 2002 року об'єднувального з'їзду з «Компартією УРСР» як підставу не тільки для «законного спадкоємництва ідей і традицій Компартії, утвореної в липні 1918 року і зареєстрованої Міністерством юстиції України в липні 1991 року, але й як її правонаступництва»⁶².

Від 1993 року незмінним керівником партії – Першим секретарем ЦК КПУ – є Петро Симоненко.

⁵⁹ Указ Президії ВР України «Про заборону діяльності Компартії України» від 30 серпня 1991 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1468-12>.

⁶⁰ Рішення КСУ від 27 грудня 2001 року у справі про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-01>.

⁶¹ Закон України «Про обернення майна Компартії України та КПРС на державну власність» від 20 грудня 1991 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2004-12>.

⁶² Програма КПУ [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/programmakpu/?lang=uk>.

Упродовж майже 20 років КПУ вдається утримувати електоральну довіру (хоча її рівень від 1998 до 2007 року знизився на 19%) й мати власну парламентську фракцію. КПУ завжди виходила на парламентські вибори самостійно, що у поєднанні зі спадком організаційної інфраструктури, досвідченими апаратними кадрами та вмінням підтримувати фінансовий ресурс заклало підґрунтя для системного партійного будівництва.

Таблиця 9.

**Результати КПУ на парламентських виборах
(у пропорційній складовій виборчої системи)**

Рік виборів	Кількість голосів	Відсоток	Місце
1998	6 550 353	24,65	1
2002	5 178 074	19,98	2
2006	929 591	3,66	5
2007	1 257 291	5,39	4
2012	2 687 269	13,18	4

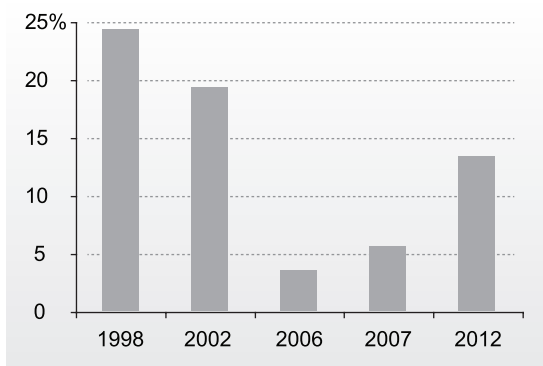
У 1998 році КПУ показала найкращі результати, у 2006 – найгірші.

Результати виборів 2012 року стали приємними для КПУ. У багатомандатному окрузі відсоток підтримки партії збільшився більше, ніж удвічі (від 5,39 до 13,18%), хоча в одномандатних округах її кандидатам не вдалося перемогти. Крім того, спеціального аналізу потребує оцінка структури електоральної бази, тобто чий електорат становив цей «додатковий» 1 мільйон 250 тисяч осіб раніше на виборах 2007 року.

Іміджу партії сприяють декілька факторів: *по-перше*, їй вдалося позиціонувати себе в партійному середовищі як єдину спроможну комуністичну силу. У різні періоди з її списку виходили різні політики чи створювалися нові «справжні» комуністичні рухи – з 1993 року Партія комуністів (більшовиків) України, Е. Ояперв, Т. Болієва, з 2010 року – В. Подунай; з 2000 року – Комуністична партія України (оновлена), М. Савенко; з 2001 року – Комуністична партія робітників і селян, КПРС (з 2010 року – Л. Грач, з червня 2012 року – О. Яковенко), які не змогли скласти конкуренцію КПУ. *По-друге*, ідеї рівності, які досягаються простим і зрозумілим шляхом «відібрати і поділити», та сильної держави, що контролює своїх чиновників (сама себе), залишаються привабливими для раціонально невибагливої частини суспільства. *По-третє*, в'ялоплинний абсурд, в який занурилася Україна, розбудовуючи власну державність, дозволяє КПУ бути активним політичним гравцем.

Діаграма 7.

Електоральна підтримка КПУ (1998-2012 роки)

Ідеологічна динаміка КПУ

Ідеологічно і певною мірою організаційно КПУ можна вважати правонаступницею КПРС. Протягом існування КПУ її програма оновлювалася двічі, у 1995 та 2011 роках. Саме ці документи є предметом нашого аналізу. Офіційний дискурс КПУ апелює до ідеологічної спадщини КПРС та комуністичної ідеології, сформульованої її основоположниками, а також до соціокультурних зразків радянської доби: «трудоий народ», «соціалістичне будівництво», «Велика Жовтнева Соціалістична Револуція», «ярмо капіталу», «пролетарський соціалізм» та інші.

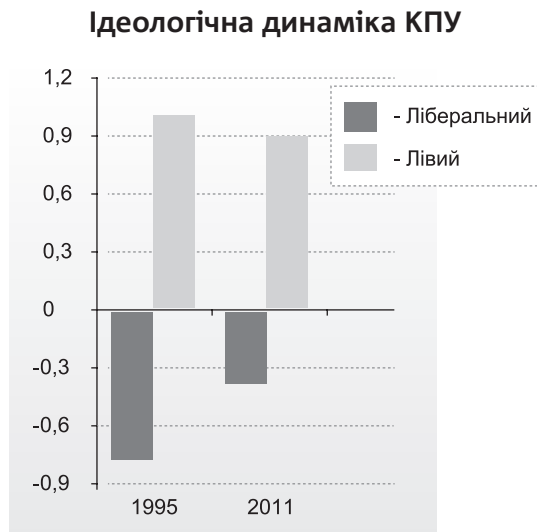
Програма КПУ 2011 року містить класичні ідеологеми «золотої доби» та «образу майбутнього».

«Золота доба». «У складі Союзу РСР Україна, завдяки самовідданій праці народу, керованого Комуністичною партією, в історично короткий термін перетворилася на високорозвинену країну з могутньою індустрією, колективним сільським господарством, передовою наукою, самобутньою культурою. Уже в 60-і роки ХХ століття Українська РСР за більшістю економічних показників входила до десятки найрозвинутіших країн світу. Ще в довоєнні роки з життя радянських людей було викоренено безробіття, злидні, неписьменність, епідемії, масову безпритульність дітей, проституцію, вимушену еміграцію. Приклад Радянської України переконливо підтверджує, що соціалізм, як перша фаза нової суспільної формації – комунізму, визволяє від принизливої експлуатації людини людиною, створює можливості для розкриття здібностей кожного громадянина і його гармонійного розвитку, реалізації життєвих інтересів, оволодіння висотами науки і культури. У радянській країні не просто проголошувалися, а реально гарантувалися усім громадянам рівні права на працю і відпочинок, на освіту і охорону здоров'я, на житло, забезпечену старість і соціальний захист, на участь в управлінні державою. У країні утвердилася нова соціалістична цивілізація,

в основі якої – притаманні цьому ладу колективістські і гуманістичні засади – солідарність і взаємодопомога, висока моральність і духовність, шанобливе ставлення до особи, до всіх націй і народностей, доброта і справедливість. Історичним досвідом на прикладі Радянської України переконливо підтверджено життєву силу ленінської національної політики. Найважливіший її принцип – пролетарський інтернаціоналізм, який виражає спільні потреби й інтереси трудящих незалежно від національної приналежності, – став основою формування нової історичної спільності – радянського народу, складовою частиною якого був і народ України. Унікальна братерська дружба народів СРСР стала могутнім стимулом соціального прогресу»⁶³.

«Образ майбутнього». «Характеристики соціалізму в його новій якості будуть коригуватися й уточнюватися, але суть його залишається незмінною – це лад, що ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва і повновладді трудящих, орієнтований на створення для кожної людини соціально рівних можливостей, формування всебічно і гармонійно розвинутої особи. На подальших етапах соціалістичні перетворення відбуватимуться на власній основі соціалізму і спрямовуватимуться на утвердження комуністичних відносин і духовних цінностей, зміст яких визначатиметься принципом «Кожен – за здібностями, кожному – за потребами». Так соціалізм у процесі природного розвитку поступово переростатиме в комунізм. Побудова комуністичного суспільства як асоціації, в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх, – найвища мета Компартії»⁶⁴.

Діаграма 8.

Як показано на діаграмі 8 «Ідеологічна динаміка КПУ», загалом програм-

⁶³ Програма КПУ [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/programmakpu/?lang=uk>.

⁶⁴ Там само.

ні документи КПУ відзначаються сильною ідеологічною артикуляцією «лівого» спрямування, а обсяг речень, що мають виражені ідеологічні сенси, є надзвичайно високим. При цьому ідеологічна еволюція КПУ є дуже незначною і не впливає на ідеологічне позиціонування партії. Програму КПУ можна вважати сильно позиціонованою лівоконсервативною.

Таблиця 10.

**Ідеологічна артикуляція КПУ
(на основі програми 2011 року)**

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,94%	0,02%	0,008%	0,019%

Програма КПУ 2011 року містить експліцитне ідеологічне самовизначення партії: «Комуністична партія України – політична організація, яка об'єднує на добровільних засадах відданих ідеям соціальної справедливості людей і ставить собі за мету утвердження в нашій країні влади трудящих, перебудову життя суспільства на комуністичних засадах. Свою стратегію і тактику партія визначає, керуючись марксистсько-ленінським вченням, з урахуванням розстановки політичних сил у країні та обстановки у світі. Основою нашої ідеології є марксистсько-ленінське вчення, його складові частини – матеріалістична філософія, політична економія, науковий комунізм, збагачувані теоретичними працями вчених-марксистів і практикою комуністичних і робітничих партій».

Як підкреслювалося, програма КПУ 2011 року характеризується сильною «лівою» ідеологічною артикуляцією і містить незначну кількість ідеологічно нейтральних речень. Також можна відзначити наявність елементів «консерватизму», які полягають у підкресленні «сильної» держави, пріоритету колективних цінностей над індивідуальними. Також програма КПУ містить багато ідеологічних реліктів радянської доби, характерних для так званих «тотальних» ідеологій тоталітарного типу, гегемонія яких забезпечувалася відповідними політичними режимами.

Порівняємо ці дані з результатами аналізу передвиборчої програми КПУ 2012 року «Повернемо країну народу».

Таблиця 11.

**Ідеологічні артикуляція та позиціонування КПУ
(на основі передвиборчої програми 2012 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,46%	0%	0%	0,29%
Ідеологічне позиціонування	1	–	–	1

Таким чином, виборчу програму КПУ можна охарактеризувати як артикульовану «правоконсервативну», де домінуючим ідеологічним вектором є «лівий». Ця характеристика загалом відповідає ідеологічним тенденціям і пе-

редвиборчій практиці пострадянських комуністичних партій, для яких характерним є поєднання ідей соціальної справедливості і сильної держави. Ідеологічні вектори партійної програми КПУ та передвиборчої програми зразка 2012 року переважно співпадають, хоча слід наголосити на зниженні ідеологічної артикуляції виборчої програми порівняно з партійною програмою 2011 року.

2.2.5. Всеукраїнське об'єднання «Свобода»

Організаційно та ідеологічно «Свобода» постала з Соціал-національної партії України (СНПУ), установчий з'їзд якої відбувся у 1991 році у Львові (zareєстрована у 1995 році). Нинішню назву партія отримала у 2004 році.

СНПУ, яку до 2004 року очолював Я. Андрушків⁶⁵, керувалася принципом справедливості й ставила на меті поборення комуністичної ідеології як руйнівної для душі людини. Після здобуття Україною незалежності СНПУ проголосила зміну гасла із «Самостійної України» на «Велику Україну»: або Україна існуватиме як могутня держава, або не існуватиме ніколи. Порівняно з іншими партіями СНПУ⁶⁶ визнавала себе як єдино адекватну тогочасним викликам (всі інші — націонал-колаборанти, зрадники української революції або — націонал-романтики — пустоцвіт національної революції). Партія позиціонувала себе як національно-центрична («дати можливість українцеві бачити світ українськими очима, повернути йому національний характер — одне з основних завдань СНПУ») й водночас ліберально орієнтована («свободи громадян України не будуть обмежуватися у зв'язку з їх поглядами чи діяльністю, крім випадків, в яких вони будуть направлені на знищення Української Держави»; вплив з боку держави на економічні процеси — тільки через податкову систему»), гарант невідчужуваності власності («право приватної власності визнається невід'ємним правом кожного громадянина і ніколи не може бути відмінене»). Формою устрою держави визнавався республіканізм (хоча персональні погляди Я. Андрушківа, які він виразив трохи згодом, вже мали низку суттєвих відмінностей від програми СНПУ)⁶⁷.

«Свобода» зі зміною назви, символіки («Ідея Нації» на «Тризуб-Воля») і керівництва змінилася також програмно й політично, додавши радикальних інтонацій по кожній із позицій платформи, на що від самого початку існування політичної сили в новому образі звернув увагу її колишній лідер, стверджуючи відмінність фактично нової партії «Свобода» від її попередниці⁶⁸.

⁶⁵ Історію СНПУ «від Андрушківа» див.: Андрушків Я. Если выявили сексота, то лучше не трогать [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/4295.html>. – 2001. – 26 липня; Андрушків Я. Тимошенко економіки не відчуває, бо ніколи не була бізнесменом // Газета по-українськи. – 2009. – 30 квітня.

⁶⁶ З першою програмою СНПУ періоду 2001-2002 років можна ознайомитися на сайті «Ватра»: <http://www.vatra.cc/sotsial-natsionalizm/prohrama-sotsial-natsionalnoyi-partiyi-ukrayiny.html>.

⁶⁷ Андрушків Я. СНПУ і ВО «Свобода» – різні політичні явища [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://vgolos.com.ua/politic/5536.html?page=600>. – 2004. – 27 квітня.

⁶⁸ Там само.

Партійне будівництво та електоральні показники «Свободи»

Вперше СНПУ як суб'єкт виборів брала участь у парламентських виборах у 1998 році в блоці за назвою «Менше слів» разом із Всеукраїнським політичним об'єднанням «Державна самостійність України», який вже припинив своє існування. Блок, проголосивши антикорупційні гасла, із нехитрою програмою зайняв передостаннє, 29-е, місце. Його 44 кандидатів у списку підтримали ледь більше, ніж 45 тисяч чоловік, що становило 0,17% голосів виборців. Найбільша кількість (чверть) прихильників виявилася у Львівській області.

У 2002 році парламентські рубежі партія долала лише в одномандатних округах. Перемогу здобув уповноважений з питань організаційної роботи СНПУ О. Тягнибок, котрий став парламентарем вдруге.

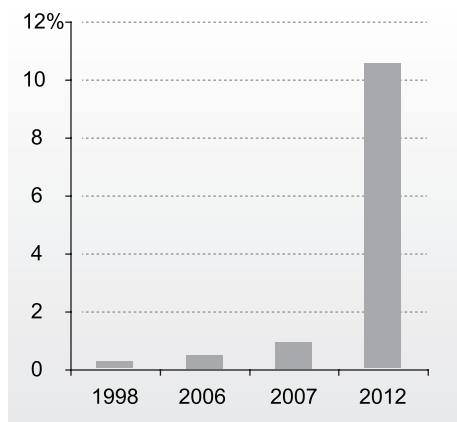
Вибори 2006 і 2007 (позачергові) років також не дали партії мандатів депутатів ВР України, але забезпечили приріст електоральної довіри — від 91 тис. 321 особи (0,36%) і 18 місця з-поміж 45 партій і блоків до 178 тис. 660 осіб (0,76%) і 8-го місця серед 20 партій.

На президентських виборах 1999 року партія підтримувала Є. Марчука, у 2004-му — В. Юшенка. У 2010 році висунула свого кандидата, очільника партії, О. Тягнибока.

У 2012 році партія вперше сформувала власну фракцію у парламенті України VII скликання, здобувши на виборах підтримку 2 млн 129 тис. 933 осіб, що становило 10,44% дійсних голосів виборців (5-й результат).

Діаграма 9.

Електоральна підтримка ВО «Свобода» (1998-2012 роки)⁶⁹

⁶⁹ У 1998 році Соціал-національна партія України, попередниця «Свободи», брала участь у виборах у складі блоку «Менше слів».

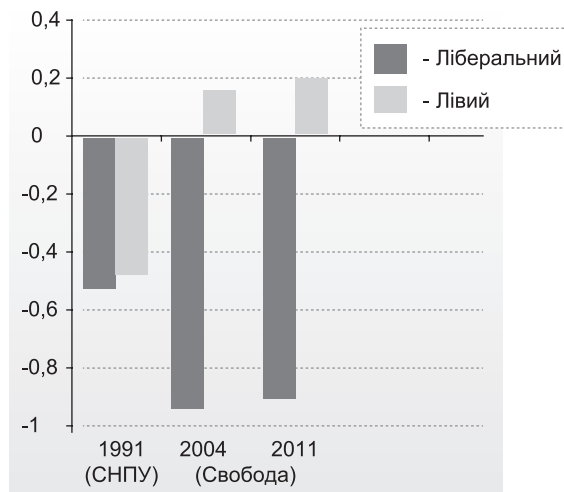
Ідеологічна динаміка ВО «Свобода»

Політичну партію «Свобода» можна вважати ідеологічним та інституційним наступником Соціал-національної партії України (СНПУ), хоча слід відзначити певні ідеологічні відмінності, про які йтиметься далі.

За роки свого існування СНПУ мала програму зразка 1991 року (скоріше за все, саме вона у своїх ключових рисах була зареєстрована 1995 року Міністерством юстиції України). «Свобода» двічі приймала нову партійну програму: у 2004 та 2011 роках. У рамках нашого дослідження ми спираємося на аналіз програми СНПУ від 1991 року та програм «Свободи» взірця 2004 та 2011 років.

Діаграма 10.

Ідеологічна динаміка ВО «Свобода»

З діаграми 10 видно, що домінуючою ідеологічною ознакою партійних програм СНПУ – ВО «Свобода» є сильно артикульована націоналістична складова, яку, як зазначалося вище, ми розглядаємо як варіант консервативної ідеології. Ключове розмежування, на якому «Свобода» будує свою ідеологію, подається нею як питання етноідентичності, з якого випливає програмна теза україноцентризму. «Для нас поняття «українець», – говорить О. Тягнибок, – є етнічним поняттям. Тут справа не в мові – тут справа в походженні»⁷⁰.

Водночас, якщо програма СНПУ містила елементи «правої» артикуляції, зокрема в економічній сфері, то у програмних документах ВО «Свободи» незначною мірою переважають «ліві» елементи, водно-

⁷⁰ Інтернет-конференція О. Тягнибока на сайті «Обозреватель» 13 жовтня 2008 року [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.tyahnobok.info/dopysy/zmi/004990>.

час позиціонування на шкалі «ліва – права» залишається слабким. Як видно, найвищий відсоток речень, що мають виразні ідеологічні конотації, становлять націоналістичні/консервативні. Ідеологічну позицію ВО «Свобода» можна охарактеризувати як сильно позиціоновану правоконсервативну.

Таблиця 12.

**Ідеологічна артикуляція ВО «Свобода»
(на основі програми партії 2011 року)**

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,03%	0,02%	0,008%	0,352%

Преамбула програми партії від 2011 року містить імпліцитне ідеологічне самовизначення ВО «Свобода»: «Головною метою Всеукраїнського об'єднання «Свобода» є побудова могутньої Української Держави на засадах соціальної та національної справедливості (виділено автором). Держави, яка посяде гідне місце серед провідних країн світу і забезпечить безупинний розвиток української нації»⁷¹.

«Ліберальні» твердження становлять незначний відсоток, належать до сфер «державне управління» і «свобода і демократія» і стосуються розвитку місцевого самоврядування і децентралізації, тоді як консервативні/націоналістичні твердження – до таких сфер, як «суспільство і культура», «економіка» та «соціальна політика».

«Ліві» твердження загалом належать до сфер «економіка» та «соціальна політика», наприклад, положення про реприватизацію «повернути незаконно приватизовані об'єкти у державну власність та власність трудових колективів», введення податку на розкіш та використання зібраних коштів на соціальні програми «встановити прогресивні податки на розкіш (на нерухомість, предмети розкоші тощо). Направляти як мінімум 30% надходжень від податків на розкіш на зниження споживчих цін на товари першої необхідності». Праві твердження належать до сфери «економіка», зокрема положення щодо розвитку дрібного та середнього підприємництва.

Отже, програма ВО «Свобода» побудована на основі ідеологеми національної, соціальноорієнтованої держави, причому поняття «нація» трактується в етнічному сенсі.

Аналіз передвиборчої програми ВО «Свобода» 2012 року дає нам такі результати.

⁷¹ Програма ВО «Свобода». Програма захисту українців [Електронний документ]. – Режим доступу : http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama.

Таблиця 13.

**Ідеологічні артикуляція та позиціонування ВО «Свобода»
(на основі передвиборної програми 2012 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,06%	0,11%	0,03%	0,43%
Ідеологічна орієнтація	–	0,3	–	0,87

Таким чином, передвиборчу програму ВО «Свобода» можна охарактеризувати як таку, що має сильну ідеологічну орієнтацію, причому домінантним вектором є «консервативний/націоналістичний». Основні неідеологічні вектори партійної та передвиборчої програм ВО «Свобода» співпадають якісно і кількісно.

ФРОНТ ЗМІН

2.2.6. «Фронт змін»

Партія «Фронт змін» організаційно виникла на місці Народної трудової партії (зареєстрована в червні 2007 року). Сьогоднішню назву має з 2009 року. Попередня назва – «Демократичний фронт». Декілька місяців цю політичну силу очолювала близька до нинішнього лідера Арсенія Яценюка особа Андрій Іванчук, бізнесмен, нині член ради партії «Фронт змін».

А. Яценюк обраний керівником «Фронту змін» у листопаді 2009 року. Балотувався на виборах президента України у 2010 році. У першому турі посів четверте місце, здобувши 1 млн 711 тис. 737 голосів (6,96%). Поступився С. Тігіпку, Ю. Тимошенко та В. Януковичу та випередив на 370 тис. голосів В. Ющенка.

Ця партія має досить нетривалу політичну історію⁷² і тому говорити про її ідеологічну еволюцію поки що неможливо.

Об'єктом нашого аналізу є два програмних документи партії, прийняті у 2010 році – «Ідейна платформа партії «Фронт змін» та «Позиція партії «Фронт змін». Ми вважаємо, що «Ідейну платформу» слід розглядати насамперед як джерело аналізу ідеологічної артикуляції «Фронту змін». Водночас обидва документи демонструють близькість ідеологічних векторів: «Ідейна платформа» – помірковано виражену праву орієнтацію і мінімальну консервативну, тоді як «Позиція партії» поєднує помірковано виражену праву із мінімальною ліберальною. Програмні документи «Фронту змін» характеризуються слабкою ідеологічною артикуляцією.

⁷² У виборах до ВР України 2012 року «Фронт змін» брав участь у складі ВО «Батьківщина», а партійний список очолив Арсеній Яценюк.

Таблиця 14.

Ідеологічна артикуляція «Ідейної платформи» «Фронту змін»

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,02%	0,04%	0,16%	0,2%

Таблиця 15.

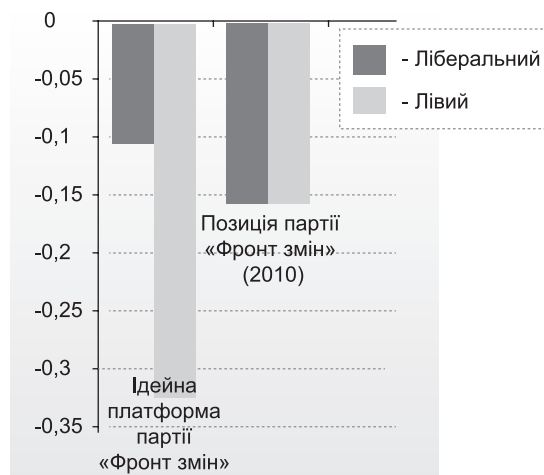
Ідеологічна артикуляція «Позиції партії» «Фронт змін»

Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
0,05%	0,07%	0,045%	0,040%

«Ідейна платформа» «Фронту змін» містить експліцитне ідеологічне самовизначення партії як провідника консервативізму: «Ми ставимо за мету об'єднати Громадян країни не на основі котроїсь з ідеологій, а навколо ідеї Спільної Української Справи, справи перетворення України на країну з високим рівнем людського розвитку, країну вільних, освічених, матеріально й духовно багатих Громадян ... «Фронт змін» є партією цінностей, для якої влада – інструмент здійснення Спільної Української Справи». Домінуючою ідеологічною складовою «Спільної Української Справи» виступає мінімально артикульований «консерватизм»⁷³.

Діаграма 11.

Ідеологічна динаміка партії «Фронт змін»

Ідеологічну позицію «Фронту змін» загалом можна охарактеризувати як правоконсервативну, слабо позиціоновану.

«Ліві» твердження в «Ідейній платформі» виконують суто риторичну

⁷³ Ідейна платформа партії «Фронт змін» [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://frontzmin.ua/ua/party/ideology.html>.

функцію, натомість «праві» стосуються сфери «економіка». «Ліберальні» твердження належать до сфер «свобода і демократія», «державне управління», «соціальні групи», натомість консервативні — до таких, як «свобода і демократія», «державне управління», «суспільство і культура» і також знову «соціальні групи». Зокрема, програма містить положення про християнську основу політичних цінностей і досить неоднозначну тезу «консолідувати українські землі й відновити Український суверенітет над всією територією країни»⁷⁴.

Загалом, враховуючи слабку ідеологічну артикуляцію «Ідейної платформи» «Фронту змін», ми можемо говорити про помірковану «праву» ідеологічну домінанту партії⁷⁵.

2.3. Ідеологічний спектр провідних політичних партій України

Ідеологічний (ідейно-політичний) спектр розуміється нами відповідно до підходу авторів словника «Категории политической науки» як 1) логічно впорядкована сукупність політично значущих ідейних (ідеологічних) напрямів та течій, а також носіїв, що їх виражають (партій та рухів), котрі включені у політичне життя суспільства; 2) аналітичний інструмент для порівняння і класифікації поширених у суспільстві фундаментальних ідей та цінностей, їх представників, що конкурують між собою з принципових цілей і проблем⁷⁶.

Ми виходимо з тези, що політичні ідеології у чистому вигляді є лише ідеальними конструктами. Ідеології партій становлять своєрідний «меланж», в якому можна виділити ідеологічні домінанти, а локалізація носіїв ідеології відбувається на осях перетину: «ліві» — «праві», «лібералізм» — «консерватизм».

Таким чином, ідеологічні позиції партій можна умовно класифікувати як «ліволіберальні», «праволіберальні», «лівоконсервативні», «правоконсервативні».

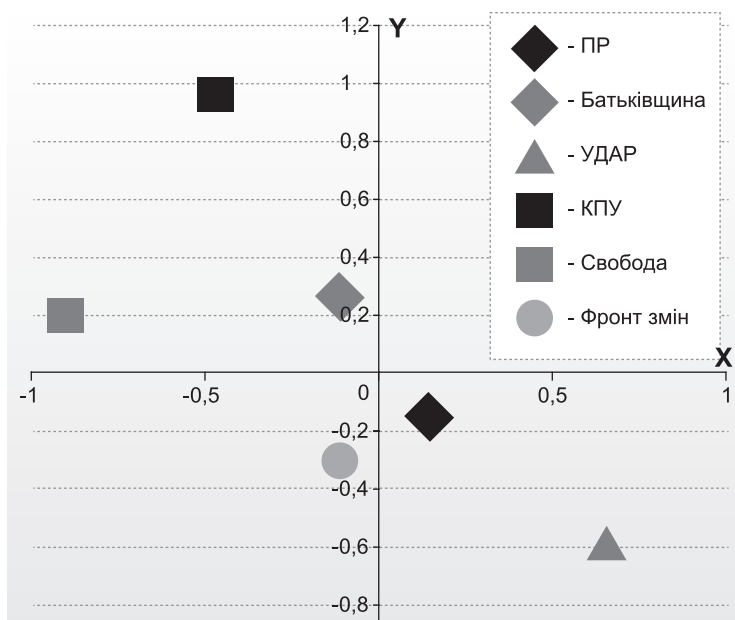
⁷⁴ Ідейна платформа партії «Фронт змін» [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://frontzmin.ua/ua/party/ideology.html>.

⁷⁵ У виборах 2012 року «Фронт змін», будучи учасником виборів у складі політичного руху Об'єднаної опозиції, власної виборчої програми не представив. Партійці увійшли до списку ВО «Батьківщина».

⁷⁶ Категории политической науки / ред. А. Ю. Мельвиль. – М. : МГИМО, 2002. – С. 537.

Діаграма 12.

Ідеологічний спектр основних політичних партій в Україні (на основі аналізу партійних програм)

Вісь X : Ліберальний (+) → Консервативний (-)

Вісь Y : Лівий (+) → Правий (-)

Отже, ми можемо визначити ідеологічну ідентичність (що ґрунтується на програмному позиціонуванні) провідних українських політичних партій таким чином:

Партія регіонів – слабо позиціонована праволіберальна;

ВО «Батьківщина» – слабо позиціонована лівоконсервативна;

«УДАР Віталія Кличка» – сильно позиціонована праволіберальна;

КПУ – сильно позиціонована лівоконсервативна⁷⁷;

ВО «Свобода» – сильно позиціонована лівоконсервативна⁷⁸;

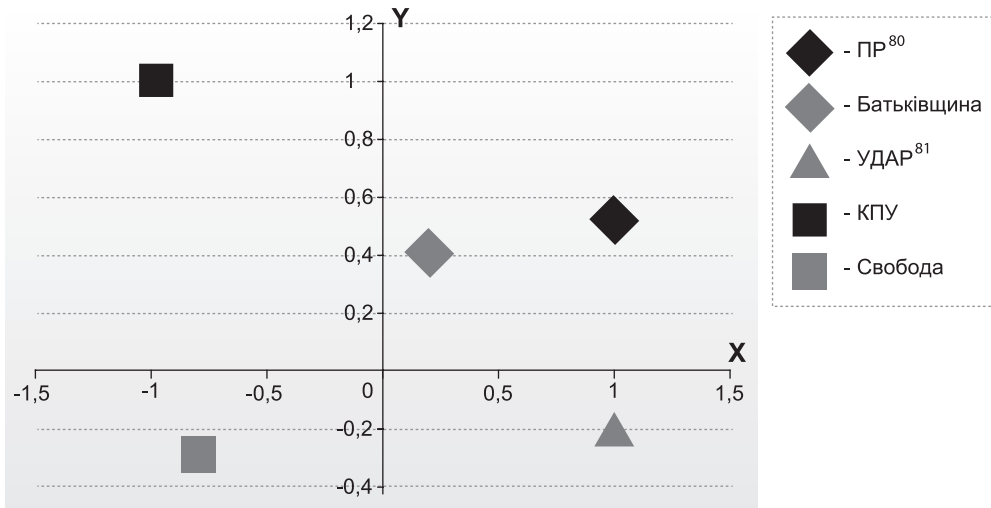
«Фронт змін» – слабо позиціонована правоконсервативна.

⁷⁷ «Консервативний» вектор КПУ є незначним порівняно з «лівим».

⁷⁸ «Лівий» вектор ВО «Свобода» є незначним порівняно з «консервативним/націоналістичним».

Діаграма 13.

Ідеологічний спектр основних політичних партій в Україні
(на основі аналізу передвиборчих програм)

Щодо передвиборчих програм українських партій, які були предметом вивчення, то у їх взаємозв'язку з партійною діяльністю слід зазначити загальну тенденцію до появи в них більш популістичних і менш логічно несуперечливих тверджень. Стосовно кожної з них у порівнянні з партійними програмами зафіксовано такі тенденції:

- передвиборча програма ПР 2012 року демонструє виразне полівіння та прямо популістичні повідомлення;
- передвиборча програма ВО «Батьківщина» 2012 року містить вказівки на незначне зростання «ліберального» вектора, зберігається домінування «лівого» вектора;
- передвиборча програма «УДАРу» 2012 року демонструє домінування «ліберального» вектора і, водночас, зниження ваги «правого»;
- передвиборча програма КПУ 2012 року зберігає ідеологічні «ліві» вектори, зафіксовані у програмні платформи;
- передвиборча програма ВО «Свобода» 2012 року зберігає домінування консервативного вектора і демонструє зростання «правого» вектора.

⁷⁹ Партійна програма ПР містить незначний відсоток «ліберальних» тверджень і не містить «консервативних».

⁸⁰ Партійна програма «УДАРу» містить невеликий відсоток «ліберальних» тверджень і не містить «консервативних».

Висновки

Дані аналізу партійних програм на основі критерію IDParty, розробленого в рамках міжнародного проекту дослідження виборчих програм партій Manifesto Research Group (MRG), дозволяють нам дійти висновку про те, що в українському політикумі переважають партії зі слабкою ідеологічною артикуляцією.

Серед основних релевантних політичних партій до слабо артикульованих можна віднести Партію регіонів, ВО «Батьківщина», «УДАР Віталія Кличка» і «Фронт змін», до сильно артикульованих – КПУ та ВО «Свобода».

Водночас у сучасних умовах партійного будівництва, що мусить зважати на соціальні та інші трансформації, програмні та передвиборчі документи партій давно перестали нагадувати ідеологічні маніфести деяких масових партій початку і середини ХХ століття. Тому окремо взятий критерій ідеологічної артикуляції, який демонструє ступінь «насиченості» партійних програм ідеологічними сенсами, є недостатнім для розкриття ролі і змісту партійних ідеологій в політичних процесах. Слід розрізняти ступінь ідеологічної артикуляції як наративу від ідеологічного позиціонування як політичної ідентичності, яка має місце.

Дослідження показало, що сильно ідеологічно позиціонованими партіями, тобто такими, у програмах яких чітко відстежуються ідеологічні переваги є «УДАР» (праволіберальна), КПУ (лівоконсервативна), ВО «Свобода» (консервативна/націоналістична)⁸¹.

Можна констатувати, що саме ці три політичні сили мали найбільший успіх на виборах до ВР України 2012 року у порівнянні з минулим періодом. Зокрема, КПУ покращила свій результат, порівняно із достроковими виборами 2007 року, більше ніж у два рази, а «УДАР» та «Свобода» уперше увійшли до «вищої ліги» української політики. Таким чином, «ідеологічно позиціоновані партії» здобули більше третини голосів електорату. У зв'язку із цим можна припустити, що в українському суспільстві існує попит на ідеологічно вмотивовану політику, тому сильне ідеологічне позиціонування починає відігравати вагомішу роль у посиленні партій.

Дані дослідження дозволяють також констатувати, що в результаті виборів до ВР України 2012 року партійна система України набула ознак «поляризованого плюралізму», а її два ідеологічні «екстремуми», тобто політичні

⁸¹ Програмні документи ВО «Свобода» є слабо позиціонованими у площині шкали «ліва-права», тому ці ідеологічні категорії у даному контексті слід вважати варіативними, натомість домінантною для «Свободи» парою категорій є «консерватизм/націоналізм».

сили із протилежними ідеологіями, становлять лівоконсервативна КПУ і праволіберальний «УДАР». Наведене є висновком з аналізу програм, однак для того, щоб прогнозувати виявлену характеристику партійної системи на якийсь період, цього недостатньо. Про сталість партійної системи можна говорити щонайменше тоді, коли фіксується інституціоналізація партій та встановлюється характер взаємовпливу партій (партійна система). Щодо неофіта української політики – «УДАРу» – про таку інституціоналізацію говорити зарано.

Звертає на себе увагу, що в українському партійному середовищі у силу різних причин вільними залишаються цілі ніші, які у західних демократіях стало функціонують, роблячи свій внесок у розробку та здійснення державного курсу. До таких можна віднести, наприклад, соціал-демократів, помірковано-правих, «екологів». Зважаючи на те, що на цій основі в Україні потенційно можна сформувавши політичне замовлення, слід чекати спроб більш активного позиціонування на цих платформах.

Визначення ідеологічної ідентичності партій дозволяє робити прогнози щодо формування коаліцій, як ситуативних, в рамках окремої політичної дії, наприклад, голосування за певний закон, так і сталих, які вимагають від учасників принаймні короткострокового узгодження політичних позицій та стратегій. За цих умов ідеологічне позиціонування визначає кордони «політично можливого» для цих політичних сил, або компромісів, до яких можуть вдатися учасники таких коаліцій, не порушуючи такі кордони. У перспективі врахування ідеологічної ідентичності партій є одним із важливих чинників для побудови політичного передбачення.

Коли політичні партії мають слабку ідеологічну ідентичність, у них є більш широкий простір для політичного маневру, проте це у перспективі може обернутися проблемами в електоральному плані, наприклад, привести до розмивання бази підтримки на користь більш сильно ідентифікованої партії. Тоді брак ідеологічного компонента буде замінюватися додатковими факторами, такими як позиціонування лідера чи підведення під передвиборчу пропозицію популістичної основи.

Література

1. Голосов Г. В. Сравнительная политология / Г. В. Голосов. — СПб : Летний сад, 2001.
2. Городецька О. Г. Формування мотивації електоральної поведінки населення України / О. Г. Городецька // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2011. — № 948. — С. 157-161.
3. Кармазіна М. С. Вам свічний заводик? А, може, партійку? / М. С. Кармазіна [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/10/19/6681831>. — 2011. — 11 жовтня.
4. Категории политической науки / ред. А.Ю. Мельвиль. — М.: МГИМО, 2002.
5. Конончук С. Г. Партійна система України: ідеологічний вимір / С. Г. Конончук, О.А. Ярош / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : Агентство «Україна», 2010.
6. Коргунюк Ю. Г. Эволюция организационных форм политических партий и современная представительная демократия / Ю. Г. Коргунюк // Полития. — 2004. — № 1.
7. Левин И. Б. Партия и модернизация: российские варианты / И. Б. Левин // Полития. — 2000. — № 1.
8. Мишанова Е. В. Проблема операционализации идеологического поля в контент-аналитических исследованиях / Е. Мишанова // Полис. — 2010. — № 3. — С. 69-78.
9. Тарасов И. Н. Идеологическое переупутье Центрально-Восточной Европы. Сайт «Перспективы. Фонд исторической перспективы» / И. Н. Тарасов [Електронний документ]. — Режим доступу : http://www.perspektivy.info/oukumena/europe/ideologicheskoe_pereputje_centralno-vostochnoj_jevropy_2008-12-27.htm. Публікація 28.12.2008.
10. Baader M. Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine. — Amsterdam University Press, 2010.
11. Budge I, Robertson D, Hearl D, eds. Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987.
12. Carothers T. Confronting the Weakest Link: Aiding Political Parties in New Democracies. — Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006.
13. Kim H., Fording R. Voter Ideology in Western Democracies: An Update // European Journal of Political Research, vol. 42. — 2003 — P. 95-105.
14. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems // Political Parties and Political Development. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966.
15. Laver M., Budge I., eds. Party Policy and Coalition Government in Western Europe. — L.: Macmillan, 1993. — P. 20-24.
16. Mair P., Mudde C. The party family and its study. Annual Reviews of Political Science, Volume 1, 1998.
17. Panebianco A. Political Parties: Organization and Power. — Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
18. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives / edited by S. M. Lipset and S. Rokkan. — New York: The Free Press, 1967.
19. Robertson D. A Theory of Party Competition. New York: Wiley, 1976.
20. Werner A., Laceywell O., Volkens A. Manifesto Coding Instructions (Fourth Fully Revised Edition), 2010 // <http://manifesto-project.wzb.eu>.
21. Van Dijk Teun A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. — L.: Sage Publications, 1998.
22. Ware A. Political Parties and Party Systems. Oxford: Oxford Univ. Press, 1996. — P. 27-43.

Громадсько-політичне видання
Ідеологічне позиціонування
політичних партій в Україні

Конончук Світлана Григорівна
Ярош Олег Анатолійович

Літературний редактор *Олена Решетова*
Дизайн і макет *Андрія Доридора*

Оригінал-макет виготовлено на обладнанні
Українського незалежного центру політичних досліджень
01030, м. Київ, вул. Лисенка, 8, оф. 9
Тел./факс: (044) 279-2435, 599-4251
ucipr@ucipr.org.ua, <http://www.ucipr.org.ua>

Підписано до друку 01.04.2013 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Newton. Ум. друк. арк. 3,0. Фіз. друк. арк. 3,2.
Тираж 750 прим.
Замовлення №

Віддруковано у друкарні ТОВ «Агентство «Україна»
01030, м. Київ, вул. Гончара, 55
Свідоцтво про реєстрацію серії ДК № 265 від 30.11.2000 р.